

Міністерство освіти і науки України

Коломийський індустріально-педагогічний фаховий коледж

Вступ до соціології

О. Андріяшко

Вступ до соціології

Конспективний виклад

Коломия

2024

УДК 316
(075.8)

Андріяшко О.І.

Вступ до соціології. Навчальний посібник.

Коломия: КІПФК, 2024

Навчальний посібник розроблений згідно з вимогами стандарту підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр» напрямів підготовки «Технологічна освіта» і «Професійна освіта» та укладений у відповідності до програми курсу «Соціологія» для студентів фахових навчальних закладів передвищої освіти.

Посібник призначений для викладачів та студентів; може бути корисним всім, хто цікавиться соціологічною проблематикою.

Укладач: Андріяшко О. І., викладач історії та суспільствознавчих дисциплін Коломийського індустріально-педагогічного фахового коледжу.

Рецензент: Марчук М. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки і психології Коломийського навчально-наукового інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

*Затверджено до друку методичною радою КІПФК
31.01.2024 року, протокол № 3.*

Зрозуміла річ, коли практичну діяльність вести розумно і свідомо, то це можливо лише на основі законів соціології і даних соціографії. Ось тому для українського трудового люду, що бажає визволення, немає іншого шляху до мети, як попереду вивчитися, пізнати підстави суспільного життя і організовано боротися за кращу будучину.

Микита Шаповал

доктор соціології, професор, член Української Центральної Ради

Передмова

Особливе місце соціології в системі соціальних і гуманітарних наук полягає в тому, що вона формує у людей соціологічну культуру та соціологічне мислення, розвиває здатність правильно сприймати соціальні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві, сприяє формуванню знань про соціальну дійсність, пояснює логіку процесів соціального розвитку.

Соціологія утверджує погляд на суспільство як на об'єктивно взаємопов'язане ціле, і в рамках цього соціологічного цілого з'ясовує місце і функції кожного соціального явища і процесу. Саме ця наука дає людям потрібні орієнтири, допомагає зрозуміти обставини життя, що їх оточують, сприяє пошуку виходу з лабіринту умов соціального буття.

Моральний і гуманістичний смисл соціологічної науки полягає у її здатності діагностувати і лікувати соціальні хвороби, виконувати прогностичні та прикладні функції на різних рівнях їх функціонування.

Сьогодні соціологічна наука виявляє свою ефективність і цілком виправдовує себе і в навчальному процесі, і в практичних соціологічних дослідженнях.

Освоєння майбутніми спеціалістами основних соціологічних категорій і теорій має бути важливою складовою частиною їх загальної професійної освіти. Це сприятиме глибшому розумінню ними соціальної дійсності та визначенню свого місця у ній, а також допоможе їм концентрувати особисті зусилля на вирішенні соціальних суперечностей, з якими їм доведеться зустрітись і у своїй професійній діяльності, і в житті соціуму в цілому.

В даному навчальному посібнику у простій та доступній формі робиться спроба систематизувати уявлення про основні соціологічні теорії та знання, розглянути понятійний апарат соціології та окреслити коло проблем, що входять до її компетенції. В ньому прослідковується поставлене завдання не обмежуватись понятійним рівнем галузі соціологічного знання, але й висвітлити актуальні проблеми нової соціальної реальності в Україні.

I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

Соціологія як наука

----- План вивчення матеріалу -----

1. Об'єкт і предмет соціології
 2. Структура соціологічного знання
 3. Функції соціології та її зв'язок з іншими науками
 4. Метод соціології
 5. Закони і категорії соціології
-

----- Основні поняття і терміни -----

Соціологія, соціум, соціальна спільність, соціалізація, особистість, соціальна група, соціальна верства, соціальна стратифікація, соціальне, суспільне, соціальний контроль, соціальні відносини, соціологічні теорії, соціологічний метод, соціальний закон, соціологічна категорія

1.

Соціологія (лат. *soci* – суспільство і грец. *logos* – вчення, думка) за своєю назвою означає науку про суспільство.

Соціологія – це наука про закони становлення і функціонування соціальних спільнот, з яких складається окреме суспільство та людство загалом; це наука про соціальні відносини і взаємодію цих спільнот; це наука про соціальну людину – творця цих спільнот і головного суб'єкта історичного розвитку; це наука про характер взаємовідносин між людьми в сфері їх життєдіяльності.

Соціологія є наукою, яка утверджує погляд на громадянське суспільство як на об'єктивно пов'язане ціле, а не як на щось механічно поєднане. Саме вона з'ясовує місце і функції кожного соціального явища і процесу в межах соціологічного цілого, дає людям потрібні орієнтири, допомагає зрозуміти обставини життя, що їх оточують, сприяє пошуку виходу з лабіринту умов соціального буття, служить своєрідним компасом у буремному морі людських відносин. Термін « **соціологія** » введено французьким вченим **Огюстом Контом** у 1831 році.

Об'єкт соціології – соціальна реальність, соціальна поведінка індивідів, груп, спільнот, суспільства; соціальні зв'язки між ними і соціальні процеси.

Предмет соціології – це властивості і характерні риси соціальних процесів, а також механізм функціонування соціального життя.

Базові (ключові) поняття курсу:

соціальне – розвиває характер і природу взаємовідносин людей у сфері їх спільної життєдіяльності;

суспільне – використовується для загальної характеристики різних сфер суспільного життя.

2.

В структурі соціологічного знання можна виділити окремі рівні:

- загальносоціологічні теорії, або загальнотеоретична соціологія;
- спеціальні і галузеві соціальні теорії ;
- конкретні соціологічні дослідження та узагальнення їх даних.

Загальносоціологічні теорії розглядають моменти розвитку того, чи іншого суспільства і місця в ньому людини, етапи і тенденції розвитку соціологічної науки, школи і напрями соціології, закони і категорії соціології, які пояснюють статику і динаміку суспільства, а також роблять соціальний аналіз суспільства в цілому.

Спеціальні і галузеві соціологічні теорії вивчають окремі сфери суспільного життя, різних соціальних груп і інститутів, дають глибокий аналіз чотирьох основних сфер життя суспільства: економічної, соціальної, політичної та духовної.

Третій рівень соціологічного знання розглядає поняття, етапи та види соціологічних досліджень, порядок та методику їх проведення, а також підготовку емпіричних даних до обробки і аналізу.

3.

Основні функції соціології

Різноманітність зв'язків соціології із життям суспільства, її суспільне призначення визначаються насамперед тими функціями, які вона виконує. Функції (від латин. *function*-виконання) соціологічної науки з першого погляду такі самі, як і в інших суспільних науках, проте мають свій конкретний зміст. Основними серед них є *теоретична, описова, інформаційна, прогностична та світоглядна функції*:

- **теоретична** – накопичує знання про соціальну реальність, закономірності та механізми реального розвитку суспільства, його окремих систем;
- **описова** – систематизація, опис нагромадження дослідницького матеріалу у вигляді звітів, статей, книг;
- **інформаційна** – збирання, систематизація та нагромадження соціологічної інформації;
- **прогностична** – обґрунтування коротко-, або довгострокових прогнозів;
- **світоглядна** – означає суттєвий вплив соціології на формування світоглядних позицій, громадської думки і суспільної свідомості окремих груп і прошарків населення.

Соціологічне знання пов'язане із знанням ряду інших наук.

У своїй теоретичній частині соціологія тісно переплітається з *філософією*, де кордон між цими двома науками є дуже нечітким.

У системі суспільних і гуманітарних наук найтісніший і взаємонеобхідний зв'язок соціологія має з *історією*.

Спостерігається тісний зв'язок соціології і з *соціальною психологією*, і з *соціальною статистикою*, і з *правознавством* та ін.

4.

Кожна наука, визначаючи для себе особливу галузь пізнання, виробляє і свій, специфічний метод дослідження, яким вона користується поряд із загально-науковими методами.

Основні соціологічні підходи, або методи до вивчення соціальних процесів:

- **демографічний** – вивчення населення (*народжуваність, смертність, міграція, еміграція*) та факторів пов'язаних з діяльністю людей;
- **психологічний** – пояснює поведінку з точки зору її значущості для людей як особистостей (*мотиви, думки, навички, соціальні настанови, уявлення людини про саму себе*);
- **колективістський** – коли соціолог вивчає двох, або більше людей;
- **підхід взаємовідносин** – суспільне життя розглядається через взаємодію людей один з одним, яка обумовлена їх роллю;
- **культурологічний** – застосовується при аналізі поведінки на підставі таких елементів культури, як моральні правила, норми та суспільні цінності;

Методологічні принципи

соціологічного дослідження відбуваються на:

- **макрорівні** (дослідження громадянського суспільства як цілісної соціальної системи)
- **середніх рівнях** (на рівнях підсистем соціальної системи)
- **мікрорівні** (рівень міжособистісної взаємодії)

Вирішальне значення методу соціології полягає в тому, що справді науковим може бути визнане лише знання, здобуте на основі суворого дотримання вимог соціологічного методу.

5.

У процесі функціонування спільнот формуються безліч різних соціальних зв'язків. Нерідко вони сприймаються як щось тимчасове, випадкове, епізодичне.

Та насправді всі вони зумовлені *суспільними законами і закономірностями*.

Під законом звичайно мається на увазі існуючий зв'язок або існуючі відносини, що характеризуються загальністю, необхідністю та повторюваності за даних умов.

Соціальний закон - це об'єктивний та повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами, які виникають внаслідок масової діяльності людей або їх дій. Соціальні закони визначають відносини між різними індивідами та спільнотами, виявляються у їх діяльності.

Це відносини між народами, націями, класами, соціально-демографічними та соціально-професійними групами, містом та селом, суспільством та соціальною організацією, суспільством та трудовим колективом, суспільством та особистістю.

В соціології виділяють п'ять видів соціальних законів:

- закони, що констатують співіснування соціальних явищ (наприклад: *урбанізація передбачає скорочення сільського населення*);
- закони, що визначають тенденцію розвитку суспільних відносин (наприклад: *розпад імперії передбачає реформи і модернізацію суспільних відносин*);
- закони, що визначають функціональну залежність між соціальними явищами (наприклад: *підготовка кадрів вищої кваліфікації є наслідок функціонування системи освіти*);
- закони, що фіксують причинний зв'язок між соціальними явищами (наприклад: *умовою соціальної інтеграції є поєднання суспільних та особистих інтересів*);
- закони, що стверджують можливість або вірогідність зв'язку між соціальними явищами (наприклад: *з розвитком застійних і кризових явищ у суспільстві збільшується кількість розводів у сім'ях*)

Як і закони природи, соціальні закони постають у природному плині подій. Вони становлять собою результат цілеспрямованих і послідовних дій більшості індивідів у соціальних ситуаціях та об'єктивних зв'язках.

Поняття "категорія" відображає універсальні особливості й відношення реальної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ.

Розрізняють дві основних групи категорій соціології:

Перша - це категорії, що пояснюють статику суспільства, його структуру з виокремленням її основних підсистем та елементів.

Це такі категорії як *"соціальна спільність", "соціалізація", "особистість", "соціальна група", "соціальна верства", "соціальна стратифікація", "соціальний контроль" та ін.*

У соціології найпоширенішими і найуживанішими є категорії ***"соціальне" і "соціальні відносини"***.

Друга - це категорії, що характеризують динаміку суспільства, його основні зміни - причини, характер, етапи тощо. Ці категорії вказують як змінюється соціальний об'єкт, якими є особливості його розвитку.

Серед них такі категорії як "соціальний розвиток", "соціальна трансформація", "соціальний протест", "соціальний рух", "соціальна мобільність" та ін. Будь-яка система суспільних відносин: економічна, соціальна, політична, чи духовна характеризується стосунками між людьми, а також відносинами особи та суспільства.

Е. Гідденс (англійський соціолог) стверджував: «Найактуальніший інтерес для соціології становлять питання: як постав сьогоденний світ?; чому умови нашого життя так відрізняються від тих, за яких жили наші батьки і діди?; в якому напрямку відбуватимуться зміни в майбутньому?..»

Н. Селзер (американський соціолог) дає таке визначення соціології:

«Якщо коротко, соціологію можна визначити як наукове вивчення людського суспільства та соціальних відносин».

М. Вебер (німецький соціолог) називає соціологію «наукою про дійсність».

Я. Щепанський (польський соціолог) вважає, що предмет соціологічних досліджень становлять явища і процеси виникнення різних форм спільного життя людей, структури різних форм людських спільностей, а також явища і процеси, що виникають із взаємодії людей; сили, які об'єднують і руйнують ці спільності та зміни і перетворення, що відбуваються в них.

Поєднуючи теоретичні і емпіричні засоби, соціологія досліджує саме загальні якості будь-якого прояву соціальності.

Специфіка соціології полягає в тому, що кожний прояв людської життєдіяльності вона вивчає в соціальному контексті, у взаємозв'язку з усім суспільним організмом як цілісною системою, у взаємодії різних сторін, рівнів і підсистем.

Отже, **соціологія**

як самостійна наука посідає чільне місце в системі суспільствознавчих і гуманітарних наук. Нині вона являє собою досить розгалужену теоретичну систему знань різного рівня узагальнення: від загальних соціологічних теорій до конкретних галузевих соціологічних дисциплін і спеціальних соціологічних теорій.

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Коли виникає соціологія як самостійна наука і чому її називають «молодою наукою»? Чи була вона необхідною?
2. Що означає термін «соціологія» та хто його ввів у наукову лексику?
3. Назвіть основні функції соціології, опишіть одну з них.
4. Що на вашу думку означає вислів «соціологічна точка зору»?
5. Чим соціологічні закони відрізняються від законів природи, а чим ні?

Основні етапи і тенденції розвитку соціологічної науки

План вивчення матеріалу

1. Протосоціологічні вчення від стародавніх часів до початку XIX ст.
2. Класичний період у розвитку світової соціології
3. Становлення та розвиток західної соціології
4. Основні школи та напрями сучасної соціології

Основні поняття і терміни

Протосоціологія, історія соціології, ідея ідеальної держави, технократизм, емпірична соціологія, феноменологія, етнометодологія, «позитивістська концепція», «теорія відчуження», «теорія лідерства», ідея «суспільного консенсусу», символічний інтеракціонізм, утопічний соціалізм, структуралізм, теорія расизму, «закон рівної свободи»

1.

Вивченням протосоціологічних знань, становлення і розвитку науки про суспільство займається **історія соціології**.

Якщо прослідкувати процес нагромадження знань про суспільство, його розвиток і оформлення у державу то слід відокремити декілька етапів:

- Найдавніша доба;
- Період античності;
- Середні віки;
- Новий час (Реформація, Просвітництво);
- Новітній період

Соціологічна думка формувалась у контексті розвитку цивілізацій. Перші погляди на проблеми суспільства і місце в ньому людини виникли ще в **міфології**.

Соціальні норми ґрунтувалися на етичних нормах, а ті формувалися на основі соціоантропоморфних уявлень.

З поступовим розвитком людини і суспільства на зміну міфам приходить **епос**, у якому на зміну міфічним істотам приходить людина, яка діє на тлі історичної долі народу, історичних подій.

З часом з'являються перші паростки **філософського пізнання** і тлумачення світу. Тодішня філософія втілювала в собі «нерозмежовані знання». Тому перші

стародавні соціальні вчення можна знайти у стародавніх філософів - римських, грецьких, арабських.

9

В **античні часи** (стародавня Греція, V-IVст. до н. е.) мислителі Платон і Аристотель робили спроби дати відповідь, якою повинна бути держава та влада. У роботах "Політика", "Держава", "Закони" Платон наголошує, що "тільки розумна діяльність робить людину красивою". Він вважає, що "держава домінує над її індивідом, сім'єю, вона забезпечує високу моральність всіх громадян". Соціальну структуру **Платон** характеризує наступним чином: «Нерівність душ, тобто різне володіння ідеями і знаннями, спричиняє нерівність соціальну, тобто певну ієрархію: *філософ, цар, державний діяч, лікар, віщун, поет, учитель, ремісник і землероб*. Платон розробляє *«ідею ідеальної держави»*. Цікавими є погляди **Аристотеля** який висунув *теорію «середнього елемента»*.

Епоха Середньовіччя (V-XV ст.) в розвитку суспільної думки знаменувала собою крок назад. Домінуючими були релігійні та теологічні доктрини, які пропагували ескетизм та віру в загробне блаженство, принижували роль держави в суспільному житті. Із середньовічних поглядів заслуговує на увагу *«модель теократичної держави» Августина Блаженного*.

В **епоху Відродження** (XV – XVIст.), ідеї якої були просякнуті гуманізмом, почали розповсюджуватись принципи соціальної рівності, братерства і взаємодопомоги.

Томас Мор і Томмазо Кампанелла – представники **утопічного соціалізму** - розробляли цікаві концепції справедливого життя (англієць Томас Мор - твір «Утопія», італієць Томмазо Кампанелла - твір «Місто сонця»).

Нікколо Макіавеллі – італійський мислитель- у праці "Государь" та "Мистецтво війни" довів, що суспільство розвивається не за волею Бога, а за природних причин, а головним стимулом поведінки людини є інтерес. Він розробив так звану *«теорію лідерства»*, яке на його думку дуже важливе в державному управлінні, а також висунув ідею *«суспільного консенсусу»*.

Основні суспільно-політичні погляди доби Відродження закумульовані в мистецьких і філософських творах **Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарки, Леонардо да Вінчі, Еразма Роттердамського** та інших мислителів.

В **епоху Нового часу** (XVII-XVIII ст.) англійські філософи – **Френсіс Бекон, Джон Локк** - утверджували ідею вирішальної ролі держави та державного договору в суспільному житті, прав та свобод людини.

Французьке Просвітництво – подарувало людству таких видатних вчених, як **Дені Дідро, Поль Гольбах, Клод Гельвецій**.

Вони виступали проти приватної власності, соціального гноблення, нерівності людей та розвили ідею про створення держави на підставі узгодження між людьми. Великий вклад у розвиток суспільної думки внесли англієць **Томас Гоббс** (вчення про суспільний договір),

француз **Шарль Монтеск'є** (концепція соціально-психологічної детермінації), француз **Жан Жак Руссо** (теорія відчуження) та інші філософи цієї доби.

10

2.

На початку XIX століття соціологічне знання виокремлюється від філософського знання і стає **самостійною наукою - соціологією**.

Першим, хто обрунтував необхідність цього був французький мислитель **Сен-Сімон**, який почав виокремлення соціологічного знання із знання філософського.

Але засновником соціології як науки вважається учень Сен-Сімона французький мислитель **Огюст Конт**. Він створив **«позитивістську концепцію»**, яка обґрунтувала застосування в соціології спостереження а також експериментального, порівняльного та історичного методів. У Конта на передній план виходить поняття «система», яке дотепер є одним із центральних у соціології.

Погляди О. Конта були розширені англійським мислителем **Гербертом Спенсером** («принцип еволюції», «закон рівної свободи», «концепція структурної диференціації»).

Третім відомим мислителем, праці якого вплинули на формування соціологічної думки, був німецький філософ, економіст і політичний діяч **Карл Маркс** (1818-1884). Він був палким прихильником соціалістичних ідей і прагнув їх практично втілити в життя революційним шляхом. Найбільшого поширення його соціологічні ідеї набули в Росії, де на початку XX-го ст. революційним шляхом відбулась зміна суспільно-економічної формації.

Заслуговують на дослідження і погляди французьких мислителів **Артюра Гобіно** («теорія расизму»), **Еміля Дюркгайма** (праця «Метод соціології»). Також цікавими є погляди німецького вченого **Макса Вебера** (теорія соціальної стратифікації) та ін.

На рубежі XIX-XX ст. у розвитку соціологічної науки настає перелом. Завдяки діяльності таких визначних мислителів, як Г. Зіммель, В. Паретто, Д. Мід, М. Вебер і Е. Дюркгайм, соціологія стала системою теоретичних знань про закони розвитку людської соціальної взаємодії.

Найкращі умови для розвитку соціології як науки були у країні вільного світу – Сполучених Штатах Америки. Уже в 1901 році 169 американських університетів і коледжів пропонували своїм слухачам курси соціології. Тут створюється система соціологічної освіти, розпочинаючи систематичні дослідження процесів урбанізації, організації праці, засобів масової комунікації, тощо.

Вже у 1905 році там було засновано **Американське соціологічне товариство**. Крім теорій професійної соціології розробляються концепції, що виходять за її межі: теорії «єдиного індустріального суспільства», революції менеджерів та ін. У першій чверті XX-го ст. американська соціологія займає лідерські позиції

у розгортанні емпіричних соціологічних досліджень та їх методологічному обґрунтуванні.

3.

Етапи становлення та розвитку західної соціології

<i>Етапи</i>	<i>Хронологічні рамки</i>	<i>Основна характеристика</i>
1-й етап	<i>від античності до О. Конта</i>	Формування уявлення подібності і різниці між законами природи й законами суспільства, розробляються концептуальні засади політичної, цивільної теорії та економічної теорії, знання про суспільство поступово набирає секулярних форм, формується концепція громадянського суспільства, розбудовуються емпіричні підвалини соціологічного знання
2-й етап	<i>із 30-40 рр. XIX ст. до кінця XIX ст.</i>	Зародження і початковий розвиток академічної соціології
3-й етап	<i>з кінця XIX ст. до 20-х рр. XX ст.</i>	Інституціоналізація соціології як навчальної дисципліни, загально соціологічні дослідження поєднуються з емпіричними дослідженнями, які набувають інтенсивного розвитку
4-й етап	<i>з кінця 20-х рр. до 70-х рр. XX ст.</i>	Формування основних теоретичних напрямків соціології, розвиток її галузевих дисциплін, подальшого вдосконалення методів дослідження
5-й етап	<i>з 70-х рр. XX ст.</i>	Інтернаціоналізація соціології, широке поширення різних концепцій і теорій (структурного функціоналізму, символічного інтеракціонізму, феноменології, етнометодології)

Основні праці представників класичної соціології

<i>Автор</i>	<i>Твір</i>
О.Конт (1798 – 1857)	« Курс позитивістської філософії », « Система позитивістської політики », « Загальні ідеї позитивізму »
Дж. Міль (1806 – 1873)	«Система логіки соціологічної і індуктивної»
Г. Спенсер (1820 – 1903)	«Соціальна статика: умови, необхідні для людського щастя», « Людина і держава »
К. Маркс (1818 – 1883)	«Німецька ідеологія», «Критика Готівської програми»
Е. Дюркгейм (1858 – 1917)	«Про поділ соціальної праці», «Метод соціології», « Елементарні форми релігійного життя »
М. Вебер (1864 – 1920)	«Протестантська етика і дух капіталізму», «Місто», «Методологія соціальних наук», «Соціологія релігії», «Економіка і суспільство», «Теорія соціальної і економічної організації»
Г. Зіммель (1858 – 1918)	«Філософія грошей», «Основні питання соціології», «Про соціальну диференціацію»
В. Парето (1848 – 1923)	«Трактат всезагальної історії», «Перетворення демократії»
П. Сорокін (1889 – 1968)	«Система соціології», «Соціальна мобільність», «Соціальна і культурна динаміка», «Суспільство, культура і особистість», «Соціологічні теорії сучасності»

У. Томас (1863 – 1947) Ф. Знанецький (1882 – 1938)	«Польський селянин в Європі і Америці»
--	--

4.

«Сучасними соціологічними знаннями» називають досягнення соціологічної науки від закінчення Другої світової війни до сьогодення.

Розвиток соціологічної думки другої половини ХХ-го ст. визначався **трьома тенденціями:**

- значним розширенням географічних меж соціології як академічної дисципліни (*соціологія здобуває визнання в країнах Азії, Африки, Латинської Америки та відновлюється її нормальний розвиток у колишньому СРСР і країнах Східної Європи, що були сателітами Москви*);
- значним вдосконаленням методів збирання, обробки і аналізу первинної соціологічної інформації (*поширюється сучасна обчислювальна техніка, вдосконалюються традиційні методи анкетного опитування, інтерв'ю, аналізу документів тощо*);
- якісно іншою проблематикою соціологічних теорій (*традиційні проблеми соціології знаходять своєрідне переосмислення під кутом зору сучасних соціальних проблем*).

Характерною рисою в цей час розвитку соціології стає **поглиблення диференціації** між макро- і мікрорівнями дослідження:

- макрорівень – *це дослідження великих соціальних спільностей, складних соціальних структур і інститутів*;
- мікрорівень – *це дослідження соціальної взаємодії індивідів, їх ціннісних орієнтацій, установок та мотивів*.

Значного впливу в добу сучасності набувають **різноманітні теорії:**

- теорії ґрунтовані на соціологічному тлумаченні процесів сучасних економічних та технологічних змін (*«теорія індустріального суспільства», «теорія постіндустріального суспільства» та ін.*);
- теорії ґрунтовані на проблемах суперечностей між соціальною системою і «життєвим світом» окремої людини (*«критична теорія суспільства», «теорія комунікативної дії» та ін.*)

У соціології як і в інших науках існують різноманітні школи, які по-своєму досліджують і трактують соціологічну проблематику.

У самому широкому значенні слова під школою у соціології розуміють групу соціологів, яка працює в межах дослідницьких традицій, які вона виробила сама в процесі свого існування.

Основні напрями сучасної соціології

Емпірична соціологія (від грецького *empeiria* – дослід) – це складова соціології, яка заснована на конкретних дослідженнях соціальних факторів.

Структурний функціоналізм – напрям у соціології та антропології, який вбачає головну мету у вивченні механізмів і структур, що забезпечують цілісність, стабільність і сталість соціальної системи.

Конфліктологія (від латинського *conflictus* – конфлікт і *logos* – наука) – напрям у соціології, який вивчає зіткнення інтересів у різних сферах життя суспільства: політиці, культурі, економіці та ін.

Феноменологія (від грецького – *phainomenon* – те, що являється) – напрям у соціології, який стверджує, що все знання є соціально створеним і орієнтованим на певні практичні проблеми.

Етнометодологія – галузь соціології, яка вивчає генезис, сутність, функції, спільні закономірності розвитку етносів, міжетнічні відносини і виробляє основні методологічні принципи їх дослідження.

Структуралізм і постструктуралізм – соціальна концепція в основі якої лежить поняття соціальної структури і ідея того, що суспільство є первинним відносно індивідів, а об'єктивність в соціумі існує незалежно від суб'єктивних впливів і змін.

Технократизм – це соціологічна концепція, що наголошує на необхідності передачі державної влади в руки технічно- і науково-грамотних спеціалістів, які здатні приймати політичні рішення на справжній науковій основі і в інтересах всього суспільства.

Символічний інтеракціонізм – одна з провідних парадигм в соціології, яка ставить за мету розуміння поведінки людей у соціумі, а прихильники цієї теорії упевнені в тому, що кожний індивід має власне тлумачення своїх дій.

Сьогодні соціологія як наука в усьому світі розвиває свої теоретичні і методологічні засади, інтегрується з іншими науками, активно включається в дослідження, прогнозування, оптимізацію соціальних процесів і здобуває собі визнання в усіх сферах суспільства.

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Який характер носять соціальні погляди Платона і Аристотеля?

2. Хто такі «моністи» і «плюралісти» у соціології?
3. Назвіть три основні складові суспільства згідно з О. Контом.
4. Що таке «географічний напрям» і хто його започаткував у соціології?
5. Що таке «соціальний дарвінізм» і хто являється його засновником?
6. Що таке «суспільно-економічна формація» та скільки їх було в історії розвитку людства?

15

Особливості розвитку соціологічної науки в Україні

----- План вивчення матеріалу -----

1. Зародження соціологічної думки в Україні
2. Розвиток української соціологічної думки доби Козаччини
3. Початок української соціології як науки
4. Соціологія радянського періоду та її криза
5. Сучасна українська соціологія

----- Основні поняття і терміни -----

Українська протосоціологія, Литовські статuti, етносоціологія, концепція «спорідненої праці», «Книга буття українського народу», богообрані народи, соціологія «фактичних відносин», «генетична соціологія», український національний характер, українофільство

1.

Витоки соціального пізнання в Україні сягають у сиву давнину, зокрема, в Княжу добу (IX-XIII ст.). Ці витоки тісно пов'язані з буттям українського народу, формуванням української державності – Русі-України, яка виникла в результаті об'єднання східнослов'янських племен навколо політичного і культурно-економічного центру Києва і Середнього Придніпров'я. Існує чимало пам'яток усної і писемної творчості, що свідчать про спроби пояснити суть тих чи інших подій, фактів, явищ, процесів соціального характеру. Багатий у цьому відношенні український фольклор, героїчний епос, зокрема українські пісні та думи, народні приказки та обряди, які часто підмічають підстави людських взаємовідносин, розвиток родинного і родового устрою, силу громади її законів і функцій. В цей час з'явилися перші літературні твори: «слова», «повчання», «проповіді», «патерики», «життя святих» та ін. Через ці твори поширювалось християнство; у них прославлялись князі, бояри, монахи; в них містились відомості про соціальні відносини, побут та культуру того часу, а також опосередковано

відбивались настрої різних верств.

Цінними пам'ятками староукраїнської літератури є ряд відомих творів.

Іларіон, митрополит київський, - *«Слово про закон і благодать»*, IX ст. - (спростування твердження про «богообрані народи», відкинення ідеї «всепоглинаючої» імперії церкви).

16

Ярослав Мудрий, князь київський, - збірник законів *«Руська правда»*, XI ст. - (регламентація внутрідержавних феодалських відносин).

Нестор, чернець Києво-Печерської лаври, - літопис *«Повість минулих літ»*, доведена до 1113 року, (обстоювання ідеї єдності руської землі та політичної незалежності Русі).

Володимир Мономах, київський князь, - *«Повчання дітям»*, XII ст. - (запорука єдності Русі полягає у відкиненні чвар, а також у справедливому, гуманному та милосердному ставленні до підданих).

«Слово о полку Ігоревім», невідомий автор, XII ст. - (ідея необхідності політичного об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби).

«Галицько-Волинський літопис», XII-XIV ст., - головне джерело вивчення соціального життя західних областей тогочасної української держави - (збереження єдності Русі на чолі із київським князем).

В Литовську добу (XIV-XV- поч. XVI ст.) устрій українського суспільства визначався **Литовськими статутами**.

2.

На особливу увагу заслуговує український суспільний устрій доби **Козаччини** (серед. XVI – кін. XVIII ст.) Українське козацтво – соціальний феномен, унікальне явище в нашій історії. Завдяки йому Україна, не будучи самостійною державою, фактично існувала як державно-правова система, суб'єктом якої було козацтво. З козацтвом були пов'язані перші переписи населення, формування козацьких реєстрів і т.д.

Серед мислителів цієї Доби багато відомих імен.

Станіслав Оріховський, 1513-1566 (ідея «природного права», теорія «суспільного договору»).

Іван Вишенський, 1550-1621 (опис життя українського народу і його боротьби в жорстоких умовах національного, соціального і релігійного переслідування, обстоювання ідеї свободи, рівності, справедливості у сфері духу).

Григорій Сковорода, 1722-1794 (ідея «двох натур», теорія «трьох світів», концепція «спорідненої праці»).

Із соціофілософістичних творів Сковороди впливає ряд його найважливіших етичних, соціально-політичних і педагогічних поглядів. Ці погляди мали форму протесту проти темноти, неосвіченості, багатства, соціальної експлуатації та нерівності. Центральним питанням його соціальної діяльності була проблема людини та її щастя, шукання шляхів, що ведуть до

нього.

3.

Важливу базу для дослідження соціологічних поглядів та ідей дає доба національно-культурного відродження в Україні у XIX столітті.

Українське відродження мало універсальний характер. Воно несло силу і надію не із зовні, а з власної самовіднови і мало силу тривалості проти кризи поневолення, прагнуло відбудувати структуру нації та її передову верству.

17

В перш. пол XIX ст. на арену виходять нові українські імена:

Тарас Шевченко (1814-1861), Микола Костомаров (1817-1885), Пантелеймон Куліш (1819-1897), Василь Білозерський (1825-1899) – *(Кирило-Мефодієвське братство – «Книга буття українського народу»- ідея відродження України).*

«Братство святих Кирила і Мефодія» (1845-1846 рр.) виникає за умов посилення антикріпосницьких настроїв у метрополії поєднаної з національно-визвольним рухом в національних околицях Російської імперії, в тому числі й в Україні. Це була перша культурно-просвітницька організація в Україні, яка ставила своїм завданням перебудову суспільства. Мета товариства – ліквідація кріпосного права, усунення привілеїв для вищих станів суспільства, встановлення республіканської форми правління, об'єднання всіх слов'янських народів на основі федерації.

У XIX ст. інтенсивно розвивається дослідження матеріальної та духовної культури українського народу: це стало підґрунтям для наукових досліджень історії українського народу, його світогляду, менталітету, уявлень про світ природи і людини.

Початком самостійних соціологічних праць слід вважати дослідження «Женевського гуртка» українських вчених у 80-х роках XIX ст., які друкувались в основному в часописі «Громада» (м. Женева). Поряд з активною пропагандою положень, вироблених західною соціологічною думкою, члени Женевського гуртка у своїх соціологічних студіях першими звернулись до потреб соціально-культурного життя українського народу (**С. Подолінський, М. Драгоманов, Ф. Вовк**).

Розвиток етнографічних досліджень сприяв процесам національного пробудження, формування самосвідомості нації, започаткував процеси формування зародків **етносоціології**, яка виникла як самостійна наука на стику етнографії та соціології. Концептуальними засновниками етносоціології є **П. Куліш, М. Грабовський, М. Максимович, М. Драгоманов**.

В другій половині XIX ст.- на початку XX-го ст. в галузі соціологічного знання спостерігається прорив.

Сергій Подолінський, 1850-1891 -(*визначальна роль громади у функціонуванні суспільства*).

Олександр Потебня, 1835-1891-(*дослідження проблематики, яка в історії*

західної соціології відома як « психологія народів », учений розглядає мову як важливий компонент культури народу, оскільки без мови немає етносу). **Михайло Драгоманов**, 1841-1895 - (ідея самостійного історичного поступу України на європейські терени).

Володимир Антонович, 1834-1908 - (ідея консолідації українського народу в межах України-Руси).

Максим Ковалевський, 1851-1916 - («теорія факторів», «ідея прогресу»; порвавши з російською традицією, створив свою соціологічну систему, засновану на всебічному вивченні всіх систем суспільства).

18

Іван Франко, 1856-1916 – (соціологія « фактичних відносин »: знищення експлуатації, проведення соціальних реформ, розвиток освіти, культури, національної свідомості, консолідація народу в боротьбі за свою кращу долю).

Михайло Грушевський, 1866-1934 – (праця « Генетична соціологія »: обґрунтування законів трансформації людського суспільства та суспільності на основі трьох факторів: біологічного, психологічного, економічного). Заснував у 1919 році у Відні перший український соціологічний інститут.

Михайло Туган-Барановський, 1865-1919 – (вважав, що без соціології немає сучасної науки про суспільство, а вчення про класову боротьбу є неправильним в своїй основі).

Основний підсумок початкового періоду (др.пол. XIX ст.-поч. XX-го ст.) полягає в тому, що були закладені основи української соціологічної традиції, українська суспільно-політична відродженська думка стала перед переконанням: відродження народу як суспільний процес може бути зрозумілим і поясненим лише соціологічно, і навіть основне питання практичної політики – куди і якими шляхами повинен іти народ – може знайти своє вирішення саме у соціології.

4.

Розвиток вітчизняної соціології у післяжовтневий період 1917 року здійснювався у площині вимог «перемігшого пролетаріату», в умовах повної інтегрованості в радянську соціологічну науку. Прогресивна українська соціологічна думка мала можливість розвиватися лише за кордоном.

В'ячеслав Липинський, 1882-1931 – (вчення про еліту, своєрідне розуміння природи націй і влади).

Його новаторство в політичному мисленні, порівняно з традиціями народницької ідеології, полягало в утвердженні нового предмету соціального аналізу та історичного опис. Держава, еліти, громадські й військові інститути стають у його розумінні головними силами історичного процесу. Під впливом ідей В. Липинського головними критеріями української національності стають територія, загальний історичний досвід, інститути, типи еліт.

Микита Шаповал, 1886-1948– (весь свій соціальний доробок присвятив розробці

соціальних проблем українського суспільства в період діяльності і поразки УНР та перспективи майбутнього відродження незалежності України)

Микола Шлемкевич, 1894-1966 –(праця «Загублена українська людина», 1954 р.)

Підсумовуючи історико-генетичний та соціо-психологічний аналіз трагічного шляху становлення українського національного характеру, автор вірить в народження нової української людини, «нової громади духу».

Після 1930-го року, за умов гоніння на українську науку, розв'язання політики терору і репресій, ослабла зацікавленість соціологічними студіями.

19

Соціологія як наука втрачає свій самостійний статус, заноситься у «чорний список» так званих буржуазних наук, а згодом поволі стає служницею радянської пропаганди.

Специфічними особливостями розвитку соціології в Україні були:

- майже цілковита залежність від соціально-політичних та ідеологічних чинників і свідоме гальмування дослідницької думки;
- розвиток в умовах бездержавності і поширення відчуття провінційності щодо вітчизняних доробків;
- штучне роз'єднання лав дослідників на тих, хто працював у краї, і тих, хто мусив їхати в еміграцію;
- втрата наукової ваги соціологічних досліджень вітчизняних науковців в умовах відвертого ідеологічного тиску.

І лише з початком революційного оновлення українського суспільства в середині 80-х років ХХ-го ст. змінюється ставлення до соціології та усвідомлюється зростаюча потреба у її дослідженнях.

5.

В період «перебудовних процесів» (друга половини 80-х рр. ХХ-го ст.) розвиток соціології стає нагальною **потребою національного відродження України**.

Яскравим виявом цієї тенденції в країні було створення восени 1990 року *Інституту соціології в системі Академії наук України* (ідею його заснування М. Грушевський виношував ще на початку ХХ-го ст.)

Головний напрям діяльності інституту – виявлення закономірностей українського суспільства в національному і міжнародному контексті, осмислення та узагальнення досвіду перетворення українського суспільства у справді громадянське.

У цей час відбуваються і інші важливі події для становлення української соціології. Створюється Українська соціологічна асоціація, яка згодом була перейменована в *Соціологічну асоціацію України* (САУ).

Її завдання полягає у визначенні пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної

соціологічної науки, а також налагодженні контактів із зарубіжними вченими й організаціями.

В університетах відкриваються факультети та відділення для підготовки професійних соціологів, започатковуються соціологічні видання та ін.

Від 1993 р. – САУ- колективний член міжнародної соціологічної асоціації.

Важливе значення для розвитку української соціології мало прийняття у 1993 році постанови Міністерства освіти України про надання соціології *статусу базової навчальної дисципліни* в державних вищих наукових закладах.

20

Український соціолог в еміграції **Віктор Степаненко** вбачав три головні напрямки розвитку української соціології на сучасному етапі:

- *копітка реконструкція власної перерваної протосоціологічної традиції, повернення до нового життя праць українських соціологів, невідомих, призабутих чи заборонених;*
- *вивчення і пересаджування на рідний ґрунт багатьох світових соціологічних традицій;*
- *максимальне використання унікальних обставин концепції перехідних суспільств, до яких належить сучасна Україна.*

Упродовж років незалежності нашої держави стараннями науковців виникли **кваліфіковані центри соціологічних досліджень:**

- Інститут соціології НАН України;
- Український інститут соціальних досліджень;
- Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова;
- Київський міжнародний інститут соціології при Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

На часі першочергове завдання – створення самобутньої і водночас модерної української соціологічної науки, здатної принести велику користь своєму народові у важкий і щасливий час державотворення.

Нині, у XXI-му столітті, **українська соціологічна школа** поволі набуває рис національної школи; школи із своєю класичною традицією, власними проблемами і термінологією, а також стає відкритою для взаємного обміну із світовою соціологією.

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Обґрунтуйте закони трансформації людського суспільства у праці М.Грушевського «Генетична соціологія». З якою думкою ви не погоджуєтесь?

2. *Ідея консолідації українського народу в межах України-Руси в розумінні Володимира Антоновича. Чи на часі вона зараз?*

3. *Які основні фактори пізнього усамостійнення соціології як науки в Україні?*

4. *Назвіть основні, на вашу думку, завдання і проблеми сучасної української соціологічної науки.*

Соціологічний аналіз суспільства

-----План вивчення нового матеріалу -----

1. Суспільство людей як соціальна система
2. Соціальна структура суспільства
3. Соціальна стабільність та безпека

-----Основні поняття і терміни -----

Суспільство, соціум, суспільні відносини, соціальна система, соціальний інститут, соціальна структура, соціальна група, соціальна організація, соціальні відносини, соціальна ієрархія, соціальний статус, соціальна стратифікація, соціальна мобільність, соціальні проблеми, соціальна нерівність, соціальне протистояння, соціальна напруга, каста, стан, клас, маргінальні верстви, техносфера людини, біосфера планети, соціальна безпека, тероризм

1.

Розвиток суспільства неможливо відокремити від розвитку людини. Людина і суспільство виникли одночасно і їх не можна розглядати як виокремлені. Докласична соціологія розглядала суспільство як *«продовження і вищий продукт природи»*. Класична соціологія *рішуче відокремлює соціальну реальність від природної*. Сучасний стан суспільства доводить, що не можна ані ототожнювати поняття *«природа»* і *«суспільство»*, ані абсолютно їх розривати і протиставляти.

У широкому розумінні **суспільством називають сукупність людей, об'єднаних певними відносинами; це історично складена форма спільної**

діяльності людей. Ці відносини зумовлені способом виробництва матеріальних і духовних благ, які змінюються упродовж історії.

Термін «*суспільство*» вживається також для позначення конкретної спільності людей (*українське суспільство, європейське суспільство, американське суспільство, земне суспільство та ін.*)

У соціології разом з терміном «*суспільство*» також дуже часто використовується латинський термін «*соціум*».

До найхарактерніших ознак суспільства належать:

- спільність території (*проживаючи разом, люди взаємодіють одне з одним*)
- 22
- цілісність (*суспільство є єдиним цілим*);
- сталість (*період проживання включає багато поколінь*);
- здатність відтворювати і підтримувати міцні внутрішні зв'язки;
- наявність певної системи цінностей (*віра, мова, традиції та ін.*)
- самодостатність, саморозвиток, саморегулювання (*відсутність потреби у зовнішній допомозі, або зовнішньому втручанні*)

У сучасних визначеннях суспільства так чи інакше виражено підхід до його аналізу, як цілісної системи елементів, котрі перебувають у тісній взаємодії.

Соціальна система – це цілісне утворення, головним елементом якого є люди, їхні зв'язки, взаємодія та відносини, що мають стійкий характер і відтворюються в історичному процесі, переходячи з покоління в покоління. Достатньо стійкі зв'язки, що виникають між людьми та групами людей і мають істотне значення для життєдіяльності певної сукупності людей, називаються ***суспільними відносинами***.

Суспільство у соціології в межах системного підходу вивчають в єдності його внутрішніх складових, або ***підсистем***:

- ***економічна підсистема*** - економічні соціальні інститути займаються виробництвом і розподілом благ, послуг, регулюванням грошового обміну, організацією праці (*фірми, підприємства, банки, гроші, корпорації, ринок та ін.*);
- ***політична підсистема*** - політичні соціальні інститути пов'язані із встановленням, здійсненням і підтриманням влади (*уряд, парламент, політичні партії, місцеві органи влади, армія, поліція, податкова і митна служби*);
- ***культурна підсистема*** – культурні соціальні інститути передають культурні цінності з покоління в покоління, соціалізують молодь (*школа, університети і лабораторії, науково-дослідні інститути, преса, художні заклади, телебачення, пам'ятники культури, релігійні общини та ін.*);
- ***соціальна підсистема*** – охоплює соціальні спільноти, соціальні страти (верстви), а також нації, котрі взаємодіють і мають соціальні відносини

між собою; охоплює сукупність організацій і установ, що відповідають за добробут населення (*магазини, пасажирський транспорт, комунальне та побутове обслуговування, громадське харчування, система охорони здоров'я, зв'язок а також установи дозвілля і розваг*).

Усі чотири підсистеми тісно пов'язані і впливають одна на одну в реальній життєдіяльності суспільства.

2.

Соціальна структура суспільства - це його внутрішній устрій. Вона складається з відповідно розташованих, упорядкованих елементів, котрі постійно взаємодіють.

23

Соціальна структура суспільства – це ієрархічно впорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками та відносинами.

Соціальна структура завжди передбачає групування її елементів, що зумовлює формування відповідних **соціальних підструктур**:

соціально-класову - (*класи, соціальні страти, верстви, соціальні спільноти*);

соціально-територіальну – (*міста, села, райони*);

соціально-етнічну – (*нації, народності, етноси*);

соціально-демографічну – (*сім'я, молодь, працездатне населення, пенсіонери*).

Соціальна група –це відносно стала спільнота людей, що історично склалася, яка відрізняється роллю та місцем у системі соціальних зв'язків історично визначеного суспільства.

Саме завдяки структурі суспільство відрізняється від натовпу, хаотичного скупчення людей. Кожен з елементів соціальної структури пов'язаний з іншими, займає в ній специфічне, притаманне лише йому місце та відіграє власну роль.

Соціальні групи наділені та користуються неоднаковими правами, мають різні зобов'язання, різні рівні багатства, слави, престижу, різні можливості задовільняти свій статус. Слово «статус» латинського походження. У Давньому Римі цей термін означав правове становище особи. Нині **соціальним статусом** називають авторитет і повагу, якими користується індивід, його положення в суспільстві.

Соціальна система – це певне цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх норми та зв'язки:

- **соціотехнічна система** – системне утворення, яке включає технікотехнологічну підсистему і систему ролей та функцій обслуговуючого та управлінського персоналу (*приклад виробничого підприємства*);

- **соціальна організація** – будь-яка організація в суспільстві, у вузькому розумінні – соціальна підсистема організації.

Соціальні відносини – відносини між групами людей, які займають різне становище в суспільстві, беруть неоднакову участь в його економічному, політичному, культурному житті, відрізняються способом життя, рівнем та джерелами доходу, структурою особистого споживання та ін.

Соціальна стратифікація – вертикальне розшарування в суспільстві в соціології, поняття, що означає основні соціальні відмінності та соціальну диференціацію в сучасному суспільстві.

24

У її вивченні існують три напрямки:

- *соціальний престиж* – виражається у колективній думці про « вище – нижче » становище індивідів і груп;
- *принцип « самооцінки »* людей стосовно їх соціальної позиції;
- *об'єктивні критерії* – професія, дохід, освіта та ін.

Соціальна ієрархія – форма побудування складних соціальних систем, на підставі підкорення, коли нижчі рівні контролюються вищими, в ній відбувається централізація управління і одночасно його бюрократизація.

Соціальна мобільність – перехід індивідів або соціальних груп із однієї страти до іншої.

Соціологія розрізняє такі *історичні типи стратифікованих суспільств: рабство, касты, стани та класи.*

Раніше належність до певного класу визначалася економічними показниками і походженням.

Сьогодні вона визначається ще й культурним рівнем (*освіта, знання, вміння, стиль життя*) та соціальними зв'язками (*авторитет, престиж, репутація*).

Елементи соціальної структури						
Статусні ролі	Індивіди (люди)	Соціальні групи і спільноти	Соціальні інститути, організації	Соціальні взаємодії	Соціальні відносини	Соціальні функції
Основні види соціальних груп						

<i>За ступенем</i>	<i>За розмірами</i>	<i>За змістом</i>
Нестійкі Середньоусталені Усталені	Великі Середні Малі: • <i>формальні</i> • <i>неформальні</i>	Соціально – класові Соціально – етнічні Соціально –демографічні Соціально –професійні Соціально –територіальні

Нині в українському суспільстві відбулися активні процеси поглиблення соціальної диференціації і посилення поляризації соціальних груп.

25

Змінився соціальний статус багатьох з них, продовжує відбуватися становлення нового типу соціальної структури. Сучасні соціальні системи мають тенденцію до ускладнення своїх структур, що вимагає розробки нових методологічних підходів до їх вивчення.

3.

Середовище існування людини та суспільства для нормальної життєдіяльності вимагає **стабільності та безпеки**.

Потенційно **небезпечні соціальні проблеми** сучасності можна умовно поділити на дві великі групи.

- Перша з них пов'язана із взаєминами всередині людського товариства.
Це - *відсталість економічного розвитку окремих регіонів чи країн;*
- *поширення наркоманії та розвиток наркобізнесу;*
- *постійне зростання рівня злочинності й тероризму,*
- *військові конфлікти та ін.*

- Друга відображає кризу між суспільством і природою.
Це - *демографічна криза;*
- *продовольча криза;*
- *енергетична криза та ін.*

Ці проблеми давно перетворились у глобальні проблеми всього людства.

Великою загрозою суспільній безпеці є **тероризм**, який значно посилюється на початку XXI-го століття.

Серед природних катастроф можна назвати великі метеорити, урагани, тайфуни, повені, пожежі, посухи, землетруси, виверження вулканів, цунамі.

Сьогодні загострився **конфлікт** між **техносферою** людини та **біосферою** планети.

Досягнення науково-технічного процесу з одного боку допомагають людству розв'язувати певні проблеми.

Але з другого боку, інколи обертаються техногенними катастрофами й небажаними впливами на природне середовище, що загрожує існуванню всього людства.

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Якими рисами, на вашу думку, мають володіти представники сучасної еліти, щоб бути лідерами народу ?
2. Назвіть чотири «підсистеми суспільства» та обґрунтуйте їх взаємозв'язок.
3. Назвіть відомі вам терористичні акти у світі та подумайте, чи можна було їх уникнути ?
4. Чи можна вважати війни найбільшим злочином проти людства?
5. Які із глобальних проблем є найбільш актуальними та потребують негайного вирішення ?

26

II. ГАЛУЗЕВА СОЦІОЛОГІЯ

Соціологія особистості

----- План вивчення матеріалу -----

1. Поняття особистості та її соціальна роль
2. Соціальна типологія особистості
3. Соціалізація особистості

----- Основні поняття і терміни -----

Особистість, статус особистості, соціальна ідентифікація, самосвідомість особистості, ціннісні орієнтації особистості, ідеальний тип особистості, потреби людини, інтереси людини, адаптація особистості, соціалізація особистості, теорія особистості

1.

Соціологію цікавить людина як соціальна істота, як продукт і об'єкт суспільних процесів і як виразник суспільних інтересів.

Особистість – це стійкий комплекс якостей і властивостей людини, набутий під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп до яких вона належить.

Формування цих якостей і властивостей багато в чому залежить від біологічних особливостей індивіда. Проте вирішальна роль у процесі становлення особистості належить соціальному впливу, тобто тій великій кількості соціокультурних факторів, які вводять людину у соціальний світ.

Кожна людина – це в першу чергу – індивідуальність.

Індивідуальність – це те, що відрізняє одну людину від іншої, і як біологічну істоту, і як соціальну істоту. Це її неповторні індивідуальні якості.

Соціологію цікавить не сама по собі неповторність людини, а її місце в суспільних процесах та її вплив на ці процеси.

Становище, яке людина в силу свого походження, здобутої освіти або роду діяльності займає в соціумі називають соціальним статусом.

Соціальний статус – це становище, яке людина займає в суспільстві.

Він пов'язаний з належністю людини до певної соціальної групи, спільноти, або суспільства в цілому. Статус залежить від системи культурних цінностей і норм, які домінують у соціальному просторі.

Соціальний статус буває:

- *набутим (досягнутим в результаті розвитку і зусиль самої людини, наприклад – вчений, міністр і т.п.)*
- *запропонованим (природним, тобто визначається походженням, статтю, національністю, расою і т.д.)*

27

Динамічний аспект соціального статусу, який має людина, є характеристикою поведінки особистості, тобто відображенням її соціальної ролі.

Соціальна роль – це ті функції особистості, які обумовлені її соціальним статусом. Кожний статус передбачає цілий набір ролей, зміст яких диктується суспільством, його вимогами, тобто приписами, оцінками, чеканням, санкціями і т.д.

Кожна людина повинна усвідомлювати свою приналежність до відповідної спільноти, суспільства, нації, роду. Таке усвідомлення людиною своєї приналежності у соціології носить назву – **соціальна ідентифікація**.

Кожній людині в світі властиво усвідомлювати свою самототність і самототожність в межах соціуму, де вона перебуває. Таке усвідомлення є самосвідомістю особистості.

Самосвідомість особистості – це нормативна свідомість і система ціннісних орієнтацій, диспозицій особистості, тобто прояв ставлення людини до сприйняття і оцінки умов соціальної дійсності та її готовність до певного способу поведінки в певних соціальних умовах.

Основними характеристиками особистості є її потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, настанови і спосіб життя.

Потреби людини заключаються у особливостях відтворення і біологічного розвитку, у психологічній і соціологічній визначеності взаємодії зі світом. Потреби являються фундаментом соціальної поведінки особистості.

Інтереси є однією з найважливіших рушійних сил поведінки людини, тому що вони являються усвідомленням потреб особистості, направленістю дій індивіда.

Ціннісні орієнтації визначають якісну своєрідність життєдіяльності людини, тому, що вони пов'язані з її уявленням про світ, про суспільство та про своє місце і роль у цьому суспільстві.

Спосіб життя, який веде людина, є частиною культури, яка належить теперішньому часу. Він включає мову, вірування, цінності, соціальні норми, умови праці, традиції, якість життя, етикет та інші елементи культури, що відрізняють одну соціальну групу від іншої.

2.

Однією із найважливіших проблем соціологічного аналізу є проблема соціальної типологізації особистості. Соціологія має справу не з «одиничним об'єктом», а з «масоподібним об'єктом». Тому вона завжди прагне віднайти в цій багатогранності ознаки, які повторюються, відкрити в особистості суттєве, типове, що закономірно виникає у певних соціальних умовах.

І такий узагальнений вираз сукупності повторюваних якостей фіксується у понятті **«соціальний тип особистості»**.

28

Соціологічна типізація має свої особливості. Вона завжди пов'язана з характеристикою не лише суб'єктивного, але і об'єктивного в особистості і передбачає виявлення:

- місця особистості в системі суспільних явищ;
- характеристику реальних форм життєдіяльності особистості;
- спрямованість діяльності особистості.

Ряд соціологів виокремлюють певні соціальні типи особистості за критерієм ставлення до ідеалу:

- базисний тип особистості (*володіє властивостями, характерними для певного суспільства та необхідними для його розвитку*);
- модальний тип особистості (*реальний, переважаючий на певному історичному етапі розвитку суспільства*);
- ідеальний тип особистості (*не прив'язаний до конкретних умов, особистісні риси, які людям хотілось би бачити в своїх сучасниках*).

У соціологічній науці поширення набула типологія особистості залежно від ціннісних орієнтацій та типів характеру.

Її презентують **п'ять типів особистості**:

- традиціоналісти (*орієнтуються на цінності обов'язку, порядку, дисципліни*);
- ідеалісти (*спрямовані на саморозвиток за будь-яких обставин*);
- фрустранти (*мають низьку самооцінку і пригнічене самопочуття*);
- реалісти (*поєднують прагнення до самореалізації з розвинутим почуттям обов'язку і відповідальності, мають здоровий скептицизм, самодисципліну і самоконтроль*);
- гедоністи (*орієнтовані на отримання «матеріального задоволення» та «радостей від життя»*).

Отже, соціальний тип особистості – це відображення того, як соціальна система впливає на ціннісні орієнтації людини, а через цінності – на її реальну поведінку.

3.

Становлення особистості є тривалим процесом і передбачає залучення особистості до соціального життя, тобто складає процес соціалізації.

Соціалізація особистості – це найбільш широке поняття, яке служить для характеристики формування особистості та визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм та культурних цінностей того суспільства, до якого він належить.

Соціалізація охоплює всі соціальні процеси, завдяки яким індивід засвоює певні знання, норми, цінності, що дозволяють йому функціонувати як самостійному, рівноправному членові суспільства.

29

Провідним та визначальним принципом соціалізації є цілеспрямований та контрольований вплив на індивідуума – **навчання і виховання**.

Хоча, як засвідчує досвід, соціалізація включає і стихійні та спонтанні процеси, які так чи інакше впливають на формування особистості.

До змісту соціалізації входить:

- засвоєння індивідом мови соціальної спільноти,;
- засвоєння індивідом відповідних способів мислення, властивих даній культурі, форм раціональності і чуттєвості;
- прийняття індивідом норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків діяльності і т.д.

У цьому плані соціалізацію можна розглядати, як сходження від індивідуального до соціального. Але водночас це сходження від соціального до індивідуального, тому що людина освоює світ через свої інтереси і свій світогляд.

Опановуючи культуру, людина формує свої здібності.

Тому соціалізації без індивідуалізації немає.

Процес соціалізації має дві основні фази:

- первинна соціалізація (*входження в соціум і процес пристосування до його умов; найінтенсивніше відбувається в першій половині життя*);
- вторинна соціалізація (*пізнання різноманітності сфер соціального життя, набуття здатності бути членом різних спільнот та організацій*).

Процес включення соціальних норм та цінностей середовища до внутрішнього світу людини, засвоєння нею щораз нових культурних взірців носить назву **перманентна соціалізація**.

Соціалізація має різні стадії проходження, які пов'язані з трудовою діяльністю людини: *дотрудова, трудова і післятрудова*.

Людей та установи в суспільстві, які відповідають за навчання культурним нормам, за засвоєння соціальних ролей індивідом, соціологічна наука називає *«агентами соціалізації»*.

Будь який індивід мусить пристосовуватись до середовища в якому він перебуває. Враховуючи те, що це середовище постійно міняється, процес пристосування індивіда є непростим і носить назву – адаптація.

Соціальна адаптація – це є процес активного пристосування індивіда до мінливого соціального середовища різними засобами: засвоєнням умов середовища; вирішенням типових проблем; використанням прийнятих способів соціальної поведінки.

30

Соціологія виділяє дві форми соціальної адаптації

- активна (*індивід прагне впливати на середовище з метою його змінення*);
- пасивна (*індивід не прагне впливати і змінювати середовище*).

Основним *способом соціальної адаптації* є прийняття норм та цінностей нового соціального середовища, прийняття сталих у ньому форм соціальної взаємодії (*стилю керівництва, сімейних або сусідських відносин*), а також форм предметної діяльності (*способи виконання своїх обов'язків, чи родинних зобов'язань*).

Успішність соціальної адаптації залежить від характеристик середовища та властивостей самого індивіда. Чим складніше нове середовище, тим більше відбувається в ньому змін, тим складніша адаптація людини.

У суспільствах перехідного типу часто трапляються наступні явища:

- ресоціалізація (*цілковита зміна поглядів на суспільство, переоцінка свого минулого життя, руйнування основ старого світогляду*);
- десоціалізація (*часткова або повна втрата людиною засвоєних нормативних критеріїв, ролей і правил поведінки, входження в асоціальні неформальні групи; часто слугує показником соціальної деградації особистості*).

Процес соціалізації людини охоплює всі можливі прилучення її до культури, виховання і навчання, за допомогою котрих людина набуває соціальної природи і здатності брати участь у соціальному житті.

У такому процесі задіяне все оточення індивіда – сім'я, сусіди, ровесники, школа, вихователі і вчителі, колеги та знайомі, засоби масової інформації, а також його адаптаційний потенціал.

Людині самою природою призначено жити у суспільстві, тому вона неминуче стикається з протиріччям між бажанням служити своїм інтересам і визнанням необхідності інтересів групи, до якої вона належить...

Ірвін Ялом

Питання для проведення дискусій

- 1. В якій половині життя людина засвоює більше соціальних ролей та культурних норм?*
- 2. Хто вимогливіше ставиться до своїх вчинків: підлітки, чи люди похилого віку?*
- 3. Від чого залежить більша чи менша терплячість до оточуючих?*
- 4. Чи можна вважати коректним з соціологічної точки зору твердження: поведінку індивіда повністю визначають інстинкти?*
- 5. Яка роль рідної мови у процесі соціалізації людини?*

31

Соціологія сім'ї

План вивчення нового матеріалу

1. Соціологія сім'ї як напрям соціологічного знання
 2. Сім'я як соціальний інститут
 3. Основні функції сучасної сім'ї та тенденції її розвитку
 4. Соціологічний аналіз проблем сім'ї в Україні
-

Основні поняття і терміни

Шлюб, шлюбні зв'язки, зв'язки спорідненості, сім'я, моногамна сім'я, полігамна сім'я, ендогамна сім'я, екзогамна сім'я, елітарна сім'я, авторитарна сім'я, нуклеарна сім'я, розширена сім'я, функції сім'ї

1.

Сім'я є об'єктом дослідження багатьох наук – історії, економіки, психології, педагогіки, демографії, етнографії, етики, права, соціології та ін. Кожна з них відповідно до свого предмету вивчає специфічні сторони існування, функціонування та розвитку сім'ї.

Соціологія сім'ї як галузь соціологічного знання зосереджує свою увагу на аналізі всієї сукупності важливих проблем, пов'язаних з сім'єю.

Соціологія сім'ї – це науковий напрям соціології, який досліджує сім'ю як найголовніший соціальний інститут, досліджує проблеми шлюбу, сім'ї, процеси практичної реалізації їх функцій в суспільстві та державі.

Найважливішими об'єктами вивчення соціології сім'ї є шлюб і сім'я.

Шлюб – це соціальна форма відносин між чоловіком та жінкою, яка визначає їх права та обов’язки відносно один одного та відносно дітей, своїх нащадків. Ця форма відносин є історично обумовлена, санкціонована та регульована суспільством. Сім’я є більш складною системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об’єднує не тільки подружжя, але і їх дітей, а також родичів та близьких.

Сім’я – це суспільний інститут і водночас мала контактна соціальна група людей, які взаємодіють між собою на основі специфічних, особливих форм. Сім’я виступає як соціальна клітина суспільства, вона є дуже близькою до «оригіналу» моделі всього суспільства в якому вона функціонує. Сім’я має історично означену організацію, члени якої пов’язані шлюбними, або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю.

32

Сім’я покликана забезпечувати потребу суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення. Тобто сім’ї відведена одна з найважливіших ролей у суспільному розвитку.

<i>Основні ознаки сім’ї</i>
<i>Шлюбні зв’язки</i>
<i>Зв’язки спорідненості</i>
<i>Спільний побут</i>
<i>Спільний сімейний бюджет</i>

Основні соціологічні підходи до вивчення сім’ї

Інтераціоналістський – взаємодія членів сім’ї між собою
Еволюційний – єдина система підходів, що склалася історично
Інституціональний – аналіз сімейно-шлюбних відносин
Структурно-функціональний – аналіз сім’ї як системи
Ситуаційний – цінності сім’ї, які вона сповідує

Об’єкт вивчення наукового напрямку «соціологія сім’ї»:

- типи соціальних відносин, характерні для сім’ї;
- фактори, що визначають чисельність і структуру сімейної спільності;
- зв’язок сім’ї з іншими соціальними спільностями;
- суспільні функції сім’ї, її структура та особливості;

- мотивація шлюбів і розлучень;
- інтеграцію та дезінтеграцію сім'ї;
- історичні типи та форми шлюбно -сімейних відносин;
- умови життя сім'ї.

Отже, соціологія сім'ї – це специфічна соціологічна теорія, галузь соціології, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї і шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах.

Найбільш відомими спеціалістами в галузі соціології сім'ї на Заході є *Дж. Хілл* (США), *Ф. Мішель* (Франція), *З. Тишка* (Польща) та ін.

2.

В усі часи і в усіх видах суспільства сім'я була і залишається найважливішим соціальним інститутом. Виступаючи необхідною складовою соціальної структури будь-якого суспільства і виконуючи багатоманітні соціальні функції сім'я відіграє чи не найважливішу роль у суспільному розвитку.

Через сім'ю змінюється покоління людей, в ній людина народжується, через неї продовжується рід людський. Сім'я – це перший вид спілкування людей, це первинний осередок з якого виникала держава.

З одного боку, сім'я – досить замкнуте об'єднання людей, які захищають свій внутрішній світ, свої таємниці і секрети, що протистоять зовнішнім впливам. Якщо сім'ю позбавити свого внутрішнього світу, зробити все, що діється в ній відкритим для суспільства, то вона розпадеться.

З другого боку, сім'я – це об'єднання людей відкрите для всього, що відбувається в суспільстві, для неї характерні проблеми, якими живе суспільство. Відносини у сім'ї складаються не лише за волею її учасників, а й під впливом зовнішніх умов, соціального життя суспільства.

Разом з тим сім'я впливає на відносини в суспільстві, на характер процесів суспільного життя. Вона не тільки задовільняє потреби людей, що вступили у сімейний союз, а й виконує ряд соціальних функцій і є невід'ємним елементом соціальної структури суспільства.

Тому форма сім'ї не може бути довільною. Сім'я і шлюб – це форма відносин подружжя, які санкціоновані суспільством.

За формою шлюбу сім'я може бути:

- моногамна (один чоловік і одна дружина)
- полігійна (поділяється на два види):
полігамія – багатожонство ; поліандрія – багатомужжя.

За сферою вибору шлюби поділяються на:

- ендогамні (взяті в межах власної спільноти)
- екзогамні (взяті між представниками різних груп)

За своїм складом сім'я буває:

- розширена (разом живуть різні покоління);
- нуклеарна (сім'я, яку утворює подружжя з дітьми);
- неповна (коли відсутній хтось один з подружжя).

34

Кожна сім'я має свою структуру. Під **структурою сім'ї** розуміється сукупність відносин між її членами. Це включає родинні відносини, систему духовних і моральних відносин, у тому числі відносини влади та авторитету.

Структура сімей буває *авторитарна*, або *демократична*.

Перша характеризується жорстким підкоренням жінки – чоловікові, а дітей – батькам. Друга характеризується рівноправ'ям.

Демократичні сім'ї засновані на розподілі ролей згідно не з традиціями, а з особистісними якостями і здібностями подружжя, тобто на рівній участі кожного з них у прийнятті рішень, добровільному розподілі обов'язків у побуті, у вихованні дітей тощо.

Важливим зрізом структури сім'ї є структура комунікації.

Вона суттєво впливає на всі сторони функціонування сім'ї.

Існує також рольова структура сім'ї. Вона пов'язана з виконанням кожним членом сім'ї певних ролей. Така структура, як правило, традиційно закріплена в особистісному досвіді членів сім'ї.

При дослідженні сім'ї як соціального інституту здебільшого використовуються такі поняття, як «*суспільні потреби у сфері шлюбно-сімейних відносин*», «*норми і цінності у сфері шлюбно-сімейних відносин*», «*зразки поведінки різних типів сім'ї*» та ін.

При дослідженні сім'ї як малої соціальної групи розглядаються стосунки між індивідами які складають сім'ю.

При розгляді **сім'ї як соціального інституту** вивчаються:

- суспільна свідомість у сфері шлюбно-сімейних відносин, вплив суспільних потреб на характер відносин та спосіб життя сім'ї;

- ефективність реалізації інститутом сім'ї своїх основних функцій в різних ідеологічних, політичних, соціально-економічних і культурних умовах;
- співвідношення зразкових сімейних норм і цінностей, а також реальної поведінки членів сім'ї;
- причини та наслідки недостатньо високої ефективності функціонування інституту сім'ї в тих чи інших умовах.

Існує ще один соціологічний підхід до аналізу шлюбно-сімейних відносин: сім'я розглядається під кутом зору її способу життя.

3.

Залежно від еволюції суспільства і зміни вимог, які ставляться до сім'ї як соціального інституту, змінювались як зміст сім'ї так і її функції.

35

Під **функціями сім'ї** розуміється спосіб прояву активності та життєдіяльності сім'ї та її членів.

Можна виділити функції сім'ї стосовно суспільства, функції суспільства щодо сім'ї, функції сім'ї стосовно особи, і функції особи стосовно сім'ї.

Функції сім'ї глибоко історичні, тісно пов'язані з соціально-економічними умовами життєдіяльності суспільства. З плином часу змінювався і їх характер, і їх ієрархія.

Залежно від сфер життєдіяльності можна виділити такі основні соціальні функції сім'ї:

- репродуктивна (біологічне відтворення суспільства);
- виховна (соціалізація молодого покоління);
- господарсько-побутова (підтримка фізичного здоров'я членів суспільства);
- економічна (фінансова підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства);
- сфера первісного соціального контролю (моральна регламентація поведінки, відношення до старших, до молодших);
- сфера духовного спілкування (розвиток особистості членів сім'ї);
- соціально-статусна (надання статусу членам сім'ї);
- сфера дозвілля (організація дозвілля і його контроль);
- емоційна (задоволення потреб у особистісному щасті і любові);
- сексуальна (задоволення потреб і їх контроль).

Сім'я проходить ряд етапів, послідовність яких складається у **життєвий цикл сім'ї**.

Виділяється різна кількість фаз цього циклу:

- утворення сім'ї (*вступ у перший шлюб*);
- початок дітонародження (*народження першої дитини*);
- завершення дітонародження (*народження останньої дитини*);
- «порожнє гніздо» (*вступ у шлюб і виділення з сім'ї останньої дитини*);
- припинення існування сім'ї (*смерть одного з подружжя*).

Нормальна послідовність фаз сімейного циклу може порушуватись внаслідок смерті одного з подружжя, або припинення шлюбу.

До специфічних обставин, в яких формується, живе і функціонує сім'я належать:

- місце проживання (*регіон, вид поселення*);
- соціально-класова належність (*робітниче середовище, селянське, інтелігентне, аристократичне та ін.*);
- етнічна належність (*національність та ін.*);
- матеріальне становище (*забезпечена сім'я, малозабезпечена і т.д.*);

36

- рівень освіти і культури членів сім'ї;
- традиції і цінності на які сім'я орієнтується у своїх життєвих планах і прагненнях.

4.

В сучасних умовах в Україні відбувається поступовий перехід до такої форми сім'ї, яка інтегрує інтереси членів її сім'ї. Важливого значення набувають функції, пов'язані із спілкуванням, взаємодопомогою, емоційними відносинами подружжя, підтримка старих батьків, виховання дітей – ці функції є однаково важливими як для суспільства так і для сім'ї.

Успішне виконання сім'єю своїх функцій визначається не тільки її внутрішнім станом, а й соціальним здоров'ям українського суспільства. Кризові процеси в розвитку сучасної України не можуть не відбитися на функціонуванні сім'ї.

Нині очевидно є необхідність нової наукової розробки стосовно нових умов демографічної політики в Україні.

Відомо, що ще з початку 90-х років минулого століття в країні намітилась тенденція до зменшення населення, до різкої урбанізації, до трудової еміграції. А сьогодні українські сім'ї страждають від стану війни, яка порушила сімейну традиційність та послабила їх стабільність.

Перебуваючи у тісному зв'язку із соціальним організмом, будучи його невід'ємною частиною, сім'я неминуче реагує на будь-які позитивні і негативні зміни у всій соціальній системі, підпадаючи під її вплив.

Сім'я – це суспільство в мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства.

Ф. Адлер

Для створення сім'ї достатньо полюбити, а для збереження сім'ї треба навчитись терпіти і прощати.

Мати Тереза

Сім'я – це люди яким ти потрібен в радості і в горі, в дрібницях, або в цілому, це люди, що приходять в потрібну хвилину і залишаються з тобою, не дивлячись ні на що.

Сара Дессена

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Який із типів сім'ї переважає в Україні і чому?
2. Які фактори, на вашу думку, найбільше впливають на стабільність сім'ї?
3. По яких факторах можна трактувати наявність кризи в сім'ї?
4. Охарактеризуйте основні ознаки сім'ї. Чи хотіли би ви щось додати?
5. Чи оправдовуєте ви насильство в сім'ї?
6. Чи лежить, на вашу думку, на батьках повна відповідальність за поведінку їхніх дітей у дорослому віці?
7. Як ви відноситеся до повторного шлюбу?

37

Соціологія виховання

----- План вивчення нового матеріалу -----

1. Соціологія виховання як напрям соціологічного дослідження
2. Виховання як необхідний засіб соціалізації людини
3. Роль сім'ї і школи у вихованні молоді

----- Основні поняття і терміни -----

Виховання, самовиховання, саморозвиток, сім'я, мікросередовище, свідомість, концепція виховання, первинний рівень виховання, вторинний рівень виховання, відносини «учитель-учень», відносини «батьки-дитина», висококваліфікований спеціаліст, висококультурний спеціаліст

1.

Без цілеспрямованого впливу соціального середовища на індивіда, без виховання і самовиховання, без активності людини з метою духовного збагачення і саморозвитку не може іти мова про повноцінну особистість. Людина на рівні особистості формується в соціальному середовищі. В процесі включення людини в суспільство, спілкування її з іншими людьми, під впливом наявних духовних цінностей, системи освіти і виховання, засобів

масової інформації та всієї людської культури формуються ідейно-політичні, моральні, професійні та інші навички індивіда, тобто відбувається його соціалізація. Завдяки сімейному і шкільному вихованню в індивіда ще в дитячі роки формуються уявлення про правила поведінки, про сутність добра і зла, про справедливість і несправедливість, про традиції, а також звички, прагнення, ідеали, життєві цілі та ін. Тобто в людини формуються уявлення про моральні цінності, які потім, поступово, в процесі життєдіяльності людини, стають її внутрішнім надбанням.

Дуже важливе місце в системі соціальних зв'язків і впливів на індивіда посідає виховання.

В соціологічному плані **виховання** означає формування і розвиток особистості під впливом всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, з якими індивід знаходиться, чи знаходився у контакті. В такому розумінні воно включає в себе цілеспрямовану педагогічну діяльність, але не зводиться лише до неї.

38

Соціологія виховання – напрям соціологічної науки, який досліджує, аналізує та прогнозує соціальні проблеми суспільства пов'язані з процесом виховання як необхідного засобу соціалізації людини. Соціологічний аналіз системи виховання дозволяє виявити основні суперечності між сімейним і суспільним вихованням, між вихованням і самовихованням та віднайти засоби їх розв'язання. Одним із найважливіших аспектів виховання є управління обставинами, що певною мірою впливають на свідомість і поведінку людини, і це забезпечує, як правило, потрібний виховний ефект. В цілому виховання можна розглядати як одну з найважливіших форм взаємозв'язку між суспільством і особою.

2.

Проблема виховання підростаючого покоління є однією з так званих «вічних проблем». Вона існує рівно стільки, скільки існує людське суспільство. Після народження дитини починається її соціалізація, в процесі якої людина формується як особистість. Одним із необхідних засобів соціалізації людини є виховання. В педагогічній літературі «виховання» трактується як свідомий соціальний вплив на індивіда з метою підготовки його до виконання тієї чи іншої суспільної ролі.

Процес соціалізації особи включає три основні фактори:

- соціальне середовище, яке виступає умовою життя людей і продуктом їх спільної життєдіяльності;
- виховання як процес цілеспрямованого, свідомого і

- систематичного впливу суспільства на індивіди;
- процес індивідуального духовного збагачення і самовиховання особи.

Соціальне і культурне середовище в якому живе людина є **первинним рівнем** взаємозв'язку між суспільством і особою. На цьому рівні соціальне життя найефективніше впливає на індивіда через спосіб і якість життя.

Свідома діяльність суспільства з метою отримання певних результатів виховного характеру становить **вторинний рівень виховання**.

Надзвичайно важливим є процес **самовиховання та саморозвиток** індивіда спрямований на його духовне зростання. Саморозвиток розумових здібностей особи – це подолання консерватизму і однобічності мислення людини. У зв'язку з деформацією багатьох традиційних духовних цінностей і зниженням морального рівня суспільства постає потреба в розробці **нової комплексної системи виховання**, фундаментом якої повинні стати: досягнення світової науки; прогресивні педагогічні думки; цінності людської культури.

39

Ця система покликана орієнтуватися не тільки на потреби сучасної соціальної практики, а й на майбутнє.

Основним об'єктом виховної роботи завжди була, є і буде **молодь**.

Найважливіша вимога щодо виховної роботи з молоддю

є дотримання тісних зв'язків між сім'єю, школою, трудовими колективами, громадськими організаціями тощо.

Молодь диференційована за своїм походженням, місцем проживання, характером сімейного виховання, в процесі якого здійснюється первинна соціалізація особистості. Помітно відбиваються на свідомості і поведінці молоді важкі умови життя. Зубожіння великих мас людей в країні, зростаюче безробіття, соціальна незахищеність людини, невідповідність між словами і реальними справами управлінських структур, у тому числі на найвищому рівні. Все це породжує неповагу до законів, правових і моральних норм. А ще вищеназвані фактори породжують агресивність та озлобленість у однієї частини молоді, а у іншої – апатію і песимізм. Всі ці суперечності значно ускладнюють виховну роботу, а місцями відсувають її на задній план.

3.

У соціалізації людини в процесі її входження в суспільство беруть активну участь різноманітні соціальні інститути – від дитячих дошкільних закладів до трудових або навчальних колективів. Але особливий вплив має на неї **сім'я**.

Саме в сім'ї розпочинається процес соціалізації, закладаються основи моральності. Тому батьки в першу чергу несуть відповідальність за виховання

підростаючого покоління, і не тільки перед власною совістю, але і перед державою.

Виховання дитини в сім'ї розпочинається з найменшого віку. Уже в ранньому дитинстві у людини формуються елементарні знання про моральну культуру, правила поведінки в суспільстві. Це здійснюється в процесі повсякденного спілкування дитини з батьками, з братами, сестрами та іншими родичами.

Першочергове значення для дитини мають приклад старших, взаємовідносини між батьком і матір'ю, їх ставлення до дітей та інших членів сім'ї, до знайомих і незнайомих людей. Вплив сім'ї на формування особистості дитини здійснюється не стільки через пряме наставництво, скільки через морально-психологічну сімейну атмосферу довіри, взаємної поваги і любові.

Величезне виховне значення має **авторитет батьків**.

Він може бути справжнім, або фальшивим.

Фальшивий авторитет має деякі різновиди:

- «авторитет пригнічення» (*дитина карається за найменшу провину*);
- «авторитет чванства» (*батьки при дітях демонструють високомірне ставлення до інших*);

40

- «авторитет педантизму» (*батьки здійснюють дріб'язкову опіку над дітьми і читають їм довгі нотації з будь-якого приводу*);
- «авторитет доброти» (*батьки постійно розхвалюють своїх дітей перед іншими*);

Кожен з названих видів авторитету перетворюється, як правило, в певну систему сімейного виховання, яке наносить дитині лише шкоду.

В сімейному вихованні дітей, особливо хлопчиків, важливу роль відіграє становище матері в сім'ї, ставлення до неї батька та його родичів.

Сім'ї потрібен «культ жінки», який є єдиним культом, що не приносить шкоду суспільству. Крім того, він значною мірою сприяє розвитку моральної й естетичної культури, облагороджує почуття і взаємовідносини людей.

Отже, сім'я закладає фундамент особистості.

А остаточне формування особистості здійснює школа.

Найважливішим засобом роботи в навчальних закладах є хороша організація навчального процесу, який мають здійснювати висококваліфіковані вчителі, які люблять свої предмети і тих, кого вони навчають.

Основними складовими процесу виховання індивіда є:

- виховання шани до людей і до праці;
- фізичний розвиток дітей і підлітків;
- морально-естетичне і статеве виховання;
- високий авторитет батьків;
- організація дозвілля молоді;
- залучення до навчання і суспільно-корисної праці;

- врахування психологічних і вікових особливостей дітей і підлітків.

Слід пам'ятати, що освіта сама по собі є великою духовною цінністю. Шкільна політика повинна ґрунтуватися на урахуванні національних особливостей та інтересів як українського населення, так і національних меншин, що проживають на території України.

Важливе значення має навчання дітей рідною мовою, вивчення національної історії, культури.

Це сприятиме гармонізації міжнаціональних відносин і гуманізації виховного процесу. Громадянин будь-якого суспільства повинен бути не лише споживачем соціального досвіду, але і його творцем.

Тому система навчання і виховання повинна бути спрямована на формування в індивіда:

- евристичних якостей і творчого підходу до проблем теорії і практики;
- здатності самостійно поповнювати свої знання в усіх галузях;
- здатності удосконалюватися духовно й фізично за допомогою самовиховання і саморозвитку.

41

Основою самовиховання є своєрідна психолого-вольова діяльність людини.

Самовиховання спрямоване на удосконалення духовного світу особи в сукупності її чуттєво-емоційних, інтелектуальних, моральних, естетичних та інших якостей. Залежно від умов соціального середовища, самовиховання може посилюватися, перериватися, або припинитися взагалі.

Самовиховання дуже тісно пов'язане з внутрішнім світом самої людини.

Якщо у людини недостатньо сформована воля, то вона не здатна систематично і планомірно займатися самовихованням.

Важливе значення сьогодні має також саморозвиток розумових здібностей, який передбачає передусім подолання консерватизму і однобічності мислення людини.

В наш час досить швидко нагромаджується різноманітна наукова і соціальна інформація, а також швидко змінюються події і ситуації. Тому досить цінною якістю розумової діяльності особи є вміння бути достатньо мобільною і гнучкою в їх оцінках та формування власного погляду на те, чи інше явище суспільного життя.

Відомо, що соціальні якості, духовні потреби та інтереси людини особливо інтенсивно формуються в молодому віці.

Тому, коли йдеться про самовиховання і саморозвиток особи, надзвичайно важливим для неї (*та й для найближчого соціального оточення і суспільства в цілому*) є усвідомлення молодою людиною змісту свого життя.

Отже, виховання людини здійснюється в процесі її соціалізації, яка відбувається в соціальному мікросередовищі – в сім'ї, в дошкільній дитячій установі, в школі, в студентському середовищі, в робочому колективі тощо.

Універсальне утвердження людини в інших людях відбувається двома шляхами: опосередковано (*через предмети*) і безпосередньо (*на рівні спілкування, обміну досвідом та інформацією*).

Утвердження людини відбувається і в контексті історії через усі форми її соціокультурних зв'язків з соціальним середовищем, з духовним надбанням попередніх поколінь.

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Яке місце займає виховання в духовно-практичній діяльності людства ?
2. Чи збігаються поняття «соціалізація» і «виховання» ?
Якщо ні, то чим вони відрізняються?
3. Що на вашу думку в процесі виховання означає принцип «роби як я»?
4. Чим можна пояснити збільшення правопорушень серед підлітків і молоді?
5. Що слід розуміти під самовихованням і в чому його специфіка?

42

Соціологія молоді

----- План вивчення матеріалу -----

1. Сутність соціології молоді, її об'єкт і предмет
2. Розробка молодіжних проблем у вітчизняній соціології
3. Основні напрями дослідження соціології молоді
4. Проблеми соціальної адаптації молоді в умовах трансформації українського суспільства

----- Основні поняття і терміни -----

Молодь, соціально-демографічна спільнота, вікова періодизація молоді, соціалізація, адаптація, соціальна зрілість, молодіжна свідомість, молодіжна культура, молодіжні проблеми, державна молодіжна політика

1.

Соціологія молоді нині є однією з найважливіших складових соціологічного знання. **Проблеми молоді, її освіти, виховання**, соціального становлення, участі у суспільному житті перебувають у центрі уваги і на перехресті різних наук. Соціологія не дарма зараховує ці проблеми до найважливіших. Зважаючи на те, що молодь формується під впливом різноманітних суспільно-політичних

і соціальних чинників, соціологія виявляє непересічний інтерес до того, яку роль відіграватимуть для молоді певні соціальні цінності, мораль, традиції та ін. Самопочуття молоді є одним з головних показників розвитку суспільства. А проблема формування її свідомості - одна із провідних у соціології.

Саме представникам молодого покоління належить будувати якісно нове суспільство і жити в ньому.

Соціологія молоді – це напрям соціологічної науки, яка досліджує і прогнозує процеси, які пов’язані з молодіжним середовищем, молоддю як специфічною соціально-демографічною групою населення, яка знаходиться на стадії соціалізації та професійного становлення.

Об’єкт соціології молоді – це м о л о д ь.

Тобто велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально – психологічних особливостей.

Молодь - це сукупність людей молодого віку в усіх сферах їхньої діяльності і виявах їх духовного життя, це соціально-демографічна група, яка складає фундамент суспільного прогресу.

43

Поширеним є підхід, який розглядає молодь, як перехідну фазу від соціальної ролі дитини до соціальної ролі дорослого.

Дискусійним є питання вікової періодизації молоді.

Згідно з найпоширенішою точкою зору віковими межами молоді вважається період від 16-ти до 30-ти років.

Одним із першочергових завдань, які постають перед соціологами-дослідниками молоді, є вироблення системи категорій і понять, що розкриють сутність соціологічної теорії молоді і створення на цій підставі наукових засад для вироблення ***сучасної молодіжної концепції***.

Існує прямий і безпосередній зв’язок між станом суспільства та його ставленням до молоді. Нехтування цим принципом може призвести до плачевних наслідків. Молодь – це майбутнє країни, і щоб належним чином забезпечити це майбутнє, держава повинна виробити реалістичну, збалансовану, виважену політику щодо молодого покоління.

Основними ***завданнями соціології молоді*** вважають дослідження місця і ролі молоді в соціальному розвитку суспільства, тенденції зміни її соціального обличчя, норм, цінностей та інтересів, а також процесів, що відбуваються в молодіжному середовищі. Важливим є виявлення і прогнозування на цій основі теоретичних основ соціальних проблем молоді, а також розробка соціальної

політики щодо різних груп молоді.

2.

Перший етап формування вітчизняної соціології охоплює 20-ті - 30-ті роки ХХ-го ст. Найглибші дослідження в цей час проводили **Л. Виготський, М. Рубінштейн, О. Колодна.**

Дослідження проведені у ці роки були спрямовані на вивчення процесу формування нового покоління. Але в силу негативного ставлення до соціології в радянському суспільстві, ці дослідження так і залишились на рівні концепцій.

Наступний період розвитку соціології молоді в українській науці починається з середини 60-х років ХХ-го ст. і припадає на період "відлиги". Значну роль відіграла праця **Ігоря Кона "Соціологія особи"**, у якій були визначені особливості юності.

У наступні роки І.Кон досліджував проблеми юнацького віку, розвитку молодіжної свідомості, значення дружби та кохання, процесу становлення духовного світу молодої людини.

Кінець ХХ-го - початок ХХІ-го ст. характеризується значним сплеском інтересу до молодіжної проблематики.

44

Серед імен дослідників **О. Вишняк, Є. Головаха, В. Матусевич, А. Андрющенко, Н. Черниш та ін.**

В Україні працює **Український науково-дослідний інститут проблем молоді.**

Погіршення економічного і соціального життя ускладнило функціонування і загальнотеоретичної і галузевої соціології. Хоча останнім часом загострилось чимало молодіжних проблем:

низький рівень життя, безробіття, залежність від батьків, шлюбно-сімейні проблеми, погіршення здоров'я, ріст рівня соціальних відхилень, втрата ідеалів та життєвого оптимізму.

Війна, в яку Україну втягла Російська федерація, тільки загострила ці процеси.

3.

У справі вироблення ефективної молодіжної політики важливу роль відіграє з'ясування суті і змісту процесів життєвого самовизначення молодої людини.

Ці процеси поділяються на:

соціальне, політичне, професійне та економічне самовизначення.

Складний комплекс проблем, пов'язаний з цими процесами, і досліджує соціологія молоді.

Основні напрями дослідження соціології молоді:

- вивчення цілісної системи соціальних якостей молоді, аналіз соціальної зрілості сучасної молоді;
- вивчення рівня національної свідомості молоді;
- з'ясування громадської думки і політичних орієнтацій студентської молоді;
- дослідження молодіжних субкультур;
- дослідження проблем соціальної адаптації молоді в умовах ринкових перетворень.

Однією із провідних у соціології молоді виступає проблема дослідження молодіжної свідомості. Соціологія досліджує її через аналіз її основних форм (*політико-правової, економічної, екологічної, моральної та ін.*).

Свідомість функціонує на трьох рівнях:

когнітивний рівень включає в себе систематизовані наукові погляди і знання, які служать основою формування наукового світогляду і переконань, сукупності моральних норм і принципів, що визначають духовне багатство та поведінку молодої людини;

емоційно-чуттєвий рівень становить взаємодію емоцій, духовних станів, почуттів особи в їх єдності та цілісності;

45

конативний рівень містить у собі соціальні установки, а також волю, прагнення і вміння здійснювати свою діяльність якісно.

Свідомість молоді є цілісним діалектичним переплетінням всіх її складових рівнів. Цілісність не виключає наявності суперечностей, які є джерелом розвитку особи і разом з тим можливістю подальшого вдосконалення.

До числа молодіжних проблем можна віднести наявність в молодіжному середовищі різноманітних субкультур.

Молодіжна субкультура – сукупність цінностей, вірувань, традицій та звичок, якими в основному користуються молоді люди віком від 15 до 28 років.

4. Проблеми соціальної адаптації молоді в умовах трансформації українського суспільства

Аналіз результатів соціологічних досліджень свідчить, що зараз українська молодь - це соціальна спільнота, яка є найураженішою в економічному плані та найбезправнішою у соціально-правовому відношенні, що живе в умовах підвищеної соціальної напруги і психологічного дискомфорту. Як наслідки такого становища з'являються все нові і нові факти зростання наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, проституції, «дідовщини» в молодіжному середовищі. Загрозливо виглядає і процент підвищення питомої ваги молоді серед людей, які добровільно відходять з життя.

Причинами такої ситуації являється:

- невизначеність соціально-економічної моделі господарювання в Україні, посткомуністичний синдром і амбівалентні настрої в суспільстві не дають змоги молоді чіткіше визначитися у виборі реальної життєвої позиції;
- молодь стає заручником політичних протиріч, які вирують в "олімпі" політики, що також заважає молоді в політичному самовизначенні;
- економічна криза значно погіршила становище молоді, як найменш захищеної соціально-демографічної групи, а це в свою чергу і зруйнувало умови для професійного самовизначення, знизився престиж інтелектуальної праці;
- криміногенність українського суспільства, зумовила посилення діяльності підліткових і молодіжних угруповань кримінального напрямку;
- війна спричинила посилення міграційних і еміграційних процесів серед молоді.

Отже, більшість молоді стоїть перед складним вибором у житті, до якого вона не підготовлена ні психологічно, ні організаційно.

46

Вирішення цих проблем в нашій країні потребує розробки і втілення у соціальну практику державної молодіжної політики, складовою частиною якої є комплекс наук про молодь.

Мета молодіжної політики полягає в тому, щоб:

- формувались молодіжні соціально-політичні структури з їх подальшим включенням у суспільні структури на новій демократичній основі;
- зміцнювався професійний статус молоді шляхом економічного регулювання молодіжної зайнятості;
- вирівнювались стартові позиції молоді у здобутті різних соціальних благ.

Соціологія молоді – є однією з тих соціологічних теорій від рівня розробки якої, від вдосконалення її інструментарію і методики досліджень залежатиме своєчасність і ефективність вирішення нагальних молодіжних проблем в умовах нової соціальної реальності.

Молодь – це та суспільна сила, яка може здійснити різні починання, тому, що вона не сприймає установлений порядок як щось дане і не наділена закріпленими законами та інтересами ні економічного, ні духовного характеру. К. Маннгейм

Молодь – це цінність особливого роду. Це головна цінність суспільства, це поняття не тільки демографічне, але і економічне, і соціальне, і політичне... Розумне суспільство повинно робити ставку на молодь. **І. Ільїнський**

Доля держави залежить від виховання молоді. **Аристотель**

Питання для проведення дискусій

1. Які дискусії існують з приводу меж молодіжного віку?
2. На яких рівнях функціонує молодіжна свідомість, які елементи входять до її складу?
3. Що таке молодіжні проблеми, які їхні види ви можете назвати?
4. Охарактеризуйте суть державної молодіжної політики. Яке місце в ній займає соціологія молоді?
5. Що означає термін «конфлікт поколінь» ?

47

Соціологія нації і міжнаціональних відносин

План вивчення нового матеріалу

1. Соціологія нації як напрям соціологічної науки
2. Основні рядоутворюючі категорії соціології нації
3. Національне відродження – найголовніша проблема в соціології нації

Основні поняття і терміни

Соціологія нації, етносоціологія, нація, національний ренесанс, національна самобутність, процес дезінтеграції націй, національна незалежність, національна ідея, національні інтереси, українська націологія, етногенез, націогенез, культурно-національна автономія, національний розвиток, національне самовизначення, інтернаціоналізм, космополітизм

1.

На території сучасних країн світу як і на території України живуть представники різних націй, народностей та етнічних груп. А значить має місце різноманітність звичаїв, традицій, історичного минулого. Також присутні різні мовні особливості та різні рівні розвитку контактів з іншими націями і народностями. Вся ця багатообразність суспільних зв'язків утворює найрізноманітніші відтінки, типи і форми національних і міжнаціональних відносин.

Спільна життєдіяльність різних націй і народностей в одній країні не могла не породжувати проблеми і протиріччя. Тому окремі вчені уже давно стали вивчати історію націй і їх культуру.

Соціологія нації – напрям науки, який досліджує, аналізує та прогнозує ті соціальні процеси суспільного розвитку, які пов'язані з функціонуванням соціальних спільнот, в тому числі націй; досліджує механізми становлення зв'язків між ними, а також функціонування і взаємозв'язок цих відносин. Ця галузь знання (соціологія нації) є надзвичайно важливим напрямом і у вітчизняних, і у зарубіжних соціологічних дослідженнях. Говорячи про соціологію нації, варто виділити феномен, що розкриває **специфіку прояву національного** в будь-якому громадянському суспільстві і рівень зростання його впливу в житті кожної багатонаціональної країни.

48

Актуальність цього дослідження полягає в тому що:

- провідні спеціалісти – соціологи, політологи, філософи вважають що кінець ХХ поч. ХХІ ст. проходить під знаком національного ренесансу;
- розвал СРСР спричинив новий поштовх в процесах дезінтеграції в посткомуністичних країнах, пробудження національних почуттів, зростання національних рухів та посилення націоналізму;
- провідна ідея – положення про необхідність розробки нової концептуальної схеми і апарату адекватної сучасному стану розвитку і функціонування нації.

Сучасні наукові підходи до **трактування поняття нації** мають різні концептуальні напрями, які тісно пов'язані з соціальною практикою:

- **атомістичний напрям** (нація розглядається як група населення, що характеризується географічним поділом праці і єдиним господарським ринком, а національна свідомість виключається);
- **інтеграційний напрям** (з часом переважна більшість об'єктивних ознак нації втрачає своє значення і у своєму розвитку людство прийде до якихось безнаціональних форм об'єднання (космополітизм);
- **політичний напрям** (нація мусить переступити межу тільки культурних проявів і устремлінь та, щоб стати "повною" нацією,

домагатись власної держави);

- **символічний напрям** (національний розвиток супроводжується використанням як традиційних символів, так і виробництвом нових, що призводить до появи загальнодержавної нації, а такий розвиток не завжди набуває гармонійного характеру, часом він призводить до етнічних конфліктів).

Прикладом такого суспільства був "радянський народ" в СРСР.

Основні положення концепції соціології нації повинні узгоджуватись із сучасним уявленням про соціологію взагалі. Соціологія займається аналізом суспільства як органічної соціальної системи, утвореної із спільнот-суб'єктів, до яких залучаються і нації. Саме нація виступає великою соціальною спільністю, члени якої свідомі своїх політичних, культурних, господарських та інших інтересів.

2.

Рядоутворюючими категоріями соціології нації є такі категорії як: *нація, національні інтереси, національна ідея.*

Нація – це сукупність людей, які мають спільну територію, економічне життя, мову, спосіб мислення, поведінку, міфологію, спільні способи і знаки комунікації; а також усвідомлення цього всього, пов'язування його з власним життям та долею свого роду.

49

Національні інтереси – це вибіркова спрямованість нації на збереження своєї самобутності, життєдіяльності та її розвиток у всіх сферах суспільного життя у гармонії з загальнолюдськими цінностями, вартостями та ідеалами.

Свій концентрований вираз національні інтереси знаходять у національній ідеї, зміст якої зумовлений історичними епохами у житті нації та їх істотними соціальними характеристиками. Національні інтереси виступають збудником волі до практичних дій, особливо в часи національного відродження.

Національна ідея – сконцентрований вираз національних інтересів, який заставляє і відображає потребу осмислити реальний стан національного розвитку з окресленням мети досягнення національної незалежності, а також потребу усвідомлення себе активною дійовою особою історії та в розвитку сучасного світу.

3.

Національне відродження – найголовніша проблема в соціології нації – це історичний час, коли виникає потреба з'ясувати суть нації, її характерні ознаки і специфічні особливості (*мову, побут, культуру, звичаї, традиції, релігію та ін.*) а також здійснити дослідження процесів національного відродження, ступеня реалізації і втілення в життя змісту його основних фаз.

Такими основними складовими його розвитку є наступні фази:

- **академічна фаза** - це коли нація стає предметом дослідників, які збирають і публікують народні пісні, легенди, прислів'я; досліджують звичаї, традиції, вірування; досліджують історію і все це робиться мовою активного в даній державі народу;
- **культурна фаза** - це коли мова, яка раніше була предметом вивчення, стає літературною і загальнодержавною в науці, технічній літературі, політиці, громадському житті та побуті;
- **політична фаза** - це коли завершення національного відродження, одночасно з його політичною фазою, стало усвідомленням потреб політичного самоврядування та суверенності, висунення вимог власної держави та досягнення даної мети.

Розбудова в Україні власної національної держави має створити належні умови для реалізації завдань всіх класичних фаз національного відродження.

Тобто, для України процеси національного відродження, що розпочалися у другій половині 80-х років ХХ-го століття, сьогодні ще не можуть вважатися завершеними в повному обсязі.

Саме це і відрізняє українську ситуацію у галузі національного відродження від аналогічних процесів у багатьох наших східноєвропейських сусідів.

50

Сучасні відомі історики і соціологи (зарубіжні - **Р. Шпорлюк, М. Чех**, вітчизняні - **Я. Грицак, Я. Дашкевич, О. Забужко** та ін.) вважають причиною цього "радянське минуле" нашого народу, та складний процес ліквідації залишків цього

минулого:

- *проросійські владні структури;*
- *вагома частка російськомовного населення;*
- *проросійський менталітет частини населення похилого віку;*
- *територіальні претензії Росії та її імперські наміри щодо наших земель;*
- *претензійність Росії на нашу історію та культуру;*
- *спроби Росії силовими методами повернути нас у сферу свого політичного, культурного та духовного впливу.*

Нині дуже гостро звучить питання: що власне тепер значить **"українство"**?

Чи це є поняттям лише територіальним і політичним, чи це є поняттям культурним і національним? Хто є суб'єктом державотворення на нашій історичній землі: український народ, чи народ України?

На ці непрості запитання відповідь може дати соціологія нації. І в її межах може відбутися пошук відповідей про характер Української держави, її форму, яка б найкраще відповідала нашій українській вдачі.

Тобто соціологія нації в змозі допомогти реалізувати можливість приведення організаційних форм політичного життя у відповідність з національним

характером свого народу.

Як не можна спинити річку, що зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити націю, що ламає свої кайдани, прокинувшись до вільного життя.

М. Міхновський

Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі собі її не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути.

В. Липинський

Істина і справедливість понад усе, бо тільки від них залежить велич націй.

Е. Золя

Питання для проведення дискусій

1. Яке співвідношення існує між соціологією, етносоціологією та соціологією нації?
2. Чому в часи Радянського Союзу неможливим було існування соціології нації?
3. "Українство" є поняттям територіальним і політичним, чи культурним і національним?

51

Соціологія культури

План вивчення матеріалу

1. Предмет та об'єкт соціології культури
2. Основні категорії соціології культури
3. Соціально-культурне середовище
4. Функції культури

Основні поняття та терміни

Культура, глобально-світова концепція культури, локально-історична концепція культури, соціологія культури, об'єкт соціології культури, матеріальна культура, духовна культура, менталітет, норми, цінності, соціально-культурне середовище, суперкультура, субкультура, контркультура

1.

Культура - поняття багатопланове, складне і неоднозначне.

Різноманітність наукових підходів породила різні трактування ролі, місця

і сутності культури в контексті світової цивілізації.

На даний час сформувалося дві основні концепції: перша полягає в розумінні культури як творчої діяльності, друга інтерпретує культуру як спосіб діяльності.

Культура являє собою єдність різних форм суспільної свідомості і практичної діяльності, направлених на матеріальне і духовне втілення ідей.

Здавна під культурою розуміли всі зміни в навколишньому середовищі, котрі відбувалися під впливом людини. Однак з XVIII ст. термін «культура» почали застосовувати до людей та їхньої творчої діяльності. За такого підходу культуру можна розглядати як «*другу природу*», яку надбудувала людина над першою «*природною природою*». У найзагальнішому розумінні – культура - це втілення досягнень людського розвитку.

Специфіка соціологічного вивчення культури полягає в дослідженні не поодиноких, а всіх можливих форм зв'язків культурного і соціального.

Соціологія культури - це галузь соціології, яка вивчає культуру як соціальний феномен, вивчає місце і роль культури у взаємодії з іншими системами суспільства, а також взаємодію особистості, спільноти і суспільства.

Об'єктом соціології культури є культура суспільства як соціальне явище, її виникнення, розвиток, тенденції та суперечності, вплив на різні суспільні групи та її місце у духовному житті суспільства.

52

Культура - це те, що створено людством у процесі його історії: матеріальні цінності та культурні надбання. Сьогодні у соціологічній науці існують дві *філософські концепції культури: глобально-світова та локально-історична.*

Соціологію культури цікавить передусім взаємодія культури і суспільства.

Вона концентрується на соціальному "вимірі" культури, та на її впливі на соціальну поведінку, на загальних правилах і засобах мотивації.

Однією з центральних проблем соціології є *дослідження соціальної дії* та поведінки людей у суспільстві.

Залежно від критеріїв, існують різні **класифікації культури.**

Відповідно до змісту діяльності її поділяють на

матеріальну культуру та духовну культуру.

Відповідно до рівня та форм соціальної взаємодії культуру поділяють на:

загальнолюдську (культура земної цивілізації);

суперкультуру (культура цілого суспільства);

субкультуру (культура окремих спільнот);

контркультуру (культура девіантних соціальних груп);

культуру соціальних груп (культура нації, етносу, молоді, заможних верств,

нижніх верств).

Предметом соціології культури є соціальний механізм розвитку культурної сфери, поведінка соціальних суб'єктів у культурній сфері. Культура пов'язана зі всіма суб'єктами соціології, пояснює властивими їй засобами сутність соціальної стратифікації та соціальної детермінації.

У соціології є підстави виокремити **три головні сфери прояву людської культури**:

- взаємини людей із природою (*передбачає повну гармонію зв'язків між людиною і природою*);
- відношення до інших людей (*оптимізація міжособистісних, міжсетнічних, міждержавних відносин, створення клімату взаємності*);
- ставлення людини до самої себе (*самопізнання, самовиховання, самовдосконалення, саморозвиток*).

Отже, широкі потреби різного типу суспільств у культурі стимулюють **розширення поля соціологічних досліджень** і зростаючу диференціацію їхніх дисциплін.

2.

Соціологія культури має **розгалужену систему понять і категорій**.

Більшість соціологів вважають **ядром культури** систему цінностей і норм.

53

До основних **категорій соціології культури** відносять:

"норми", "цінності", "ціннісні орієнтації", "зразки поведінки", "зразки діяльності", "менталітет", "інтереси", "соціально-культурне середовище", "інститути культури", соціальний контроль» та ін.

Не всі люди в одному суспільстві дотримуються однакових цінностей. Вони по-різному сприймають принципи добра і зла, рівності, свободи, справедливості.

Але це не означає, що суспільство або соціальна група не можуть мати спільних соціальних цінностей, котрі вони утверджують і захищають.

Система соціальних цінностей виконує функцію соціального регулятора внаслідок того, що згідно неї встановлюється нормативний контроль, створюється система відповідних інститутів, ґрунтується людська діяльність загалом.

На базі соціальних цінностей створюються норми.

Соціальні норми – це стійкі відтворювані уявлення про межі допустимого (*забороненого, дозволеного, необхідного чи схвалюваного*), які історично складаються в кожному суспільстві.

Норми передусім відрізняються своїм **масштабом**:

- норми малих груп (*компанії друзів, трудові колективи, спортивні команди, військові підрозділи, злочинні угруповання та ін.*)
- норми великих груп (*звичаї, традиції, закони та ін.*)

За типами вимог норми поділяються на чотири універсальні групи: **заборони, дозволи, побажання, вимоги певних дій.**

Процес підтримки встановленого нормативного взірця називається **соціальним контролем**, який буває:

- внутрішній (*людина сама контролює свою поведінку*);
- зовнішній (*на людину здійснюється груповий тиск*).

Соціальний контроль розподіляють на **стратегічний та тактичний.**

Двома основними елементами соціального контролю є **норми та санкції.**

В обрядах, звичаях та традиціях різноманітних суспільних утворень закріплені **соціокультурні зразки поведінки** людини. Величезний вплив на поведінку людей в цілому світі мають етичні вчення головних світових релігій.

Можливість впорядкувати світовий досвід людей постає через таку загальну категорію як поняття. **Поняття** – це думки, ідеї, знання, що відображають дійсність так як фіксують її ознаки. Поняття створюються на основі уявлень і містяться передусім у мові.

54

Мова - це форма накопичення, збереження та передання людського досвіду, це система понять, яку засвоює цілий народ, це – код нації.

Лише завдяки аналізу взаємодії категорій соціології стає можливим вивчення механізму взаємодії матеріальних відносин з політичними, духовними, моральними; відображення того, як ідеї та цінності перетворюються на реальні дії людей, що змінюють структуру суспільних відносин, або зв'язків.

3.

Середовище в якому людина проживає змушує її до певного типу поведінки. Суспільство впливає на індивіда своїми соціальними інститутами: державною системою, політичними, правовими, моральними регуляторами, іншими формами суспільної свідомості.

Кожне культурне середовище має певну незмінну кількість елементів, які характеризують його.

На рівні суспільства - це **культурне макросередовище**, яке містить у собі

величезні міста з їх унікальними художніми центрами, культурними інститутами (музеями, бібліотеками, театрами, архітектурою, творчими спілками, концертними залами, навчальними та науковими закладами, видавництвами, засобами масової комунікації та ін.)

Культурне середовище складається із культурної спадщини великих і малих міст, сільських населених пунктів, результатів їх взаємодії.

Соціальна диференціація в галузі духовної культури обумовлена економічним розподілом, неоднаковою матеріальною базою культури різних регіонів, якістю освіти тощо. Але диференціація має й відносно самостійну основу, бо залежить і від рівня духовних потреб особистості (наприклад: можна жити поряд з театром, бібліотекою, музеєм, але протягом життя не виявити бажання їх відвідати).

Значний інтерес виявляє соціологія до **проблем самореалізації особистості** в умовах культурного середовища. Людині простіше реалізувати себе в умовах **культурного мікросередовища** (естетика побуту, культових споруд, дизайн території та ін.)

Самореалізація особистості відбувається через **культурну діяльність**, яка заключається в споживанні та виробництві речових елементів культури. Далеко не у всіх членів суспільства культурна діяльність є активною.

4.

Культура розвивається водночас із формуванням суспільства, народжена ним і впливає на нього. В цьому проявляється її **генетична функція**.

Культурні норми, цінності, ціннісні орієнтації впливають на соціалізацію індивіда. У цьому полягає **ціннісно-нормативна та виховна функція** культури.

Однією з головних функцій культури є **регулятивна функція**, завдання якої зберігати відносну цілісність суспільства.

Забезпечує виробництво засобів подальшого розвитку суспільного і індивідуального життя **творча функція** культури.

Надзвичайно важливою є **світоглядна функція** завдяки якій в межах культурної системи формується суспільний і індивідуальний світогляд.

Під впливом елементів культури (освіти, науки) формується **пізнавальна функція** культури.

При передачі соціальної спадщини від покоління до покоління реалізується **комунікативна функція** культури.

Усе це є підставою для тверджень, що **культура є одним із найвпливовіших соціальних інститутів суспільства**, який суттєво обумовлює характер соціальних відносин та спрямованість соціальних процесів.

Культура є продуктом «вищого розуму»... вона не може існувати поза суспільством, як і суспільство немислиме без неї ... інакше ми не могли би спілкуватися одне з одним і не мали би самосвідомості. **Е. Гіденс**

Питання для проведення дискусій

1. Яке співвідношення культури і природи в суспільстві ?
2. В чому полягає різниця між термінами "культура" і "цивілізація" ?
3. Чи кожна субкультура руйнує загальнолюдські цінності та норми поведінки?
4. Як ви розумієте зміст поняття «культура душі»?
5. Яку функцію виконує мова в соціокультурному середовищі.
6. Що означає термін «психокультура окремого суспільства»?

56

Соціологія освіти

План вивчення нового матеріалу

1. Соціологія освіти як напрям соціології
 2. Система світи як соціальний інститут
 3. Основні соціальні функції освіти
 4. Глобальна криза освіти та шляхи її подолання
-

Основні поняття і терміни

Соціологія освіти, знання, освіта, освітня діяльність, система освіти, навчання, учасники навчального процесу, соціальні функції освіти, освіта як соціокультурний інститут, гуманізація освіти, демократизація освіти, соціальні вимоги до освіти, система соціальних принципів освіти, глобальна криза освіти, міжнародна освітня мобільність, перманентна освіта

1.

Соціологія освіти як напрям соціології є досить «молодою» галуззю знання. Проблеми соціології освіти почали виокремлювати із загальнофілософської і педагогічної проблематики і досліджувати специфічними методами аж на межі XIX-XX ст.

Соціологія освіти – це галузь соціології, яка вивчає освіту як соціальний інститут, вивчає функції освіти в суспільстві та її взаємозв'язок з іншими інститутами, освітні установи (*школи, вищі навчальні заклади*) як соціальні організації, а також досліджує соціальну політику в галузі освіти. Соціологія освіти розглядає освіту як форму та засіб громадського буття, досліджує загальні соціальні закономірності освіти та виховання як соціальних процесів та їх функції на всіх рівнях взаємодії громадських сил.

Об'єктом соціології освіти є вся сфера освіти, тобто – те соціальне середовище, де розгортається функціонування процесів освіти, діють різноманітні навчальні заклади з відповідною системою взаємодії людей.

Напрями досліджень соціології освіти:

- соціальна детермінація освіти (*конкретне визначення ролі і значення освіти для соціуму*);
- соціокультурна організація галузі освіти (*взаємодія системи освіти з духовним життям суспільства*);
- ефективність освіти (*реалізація громадської потреби в ній*);
- економіка та планування освіти (*засоби та методи реалізації завдань освіти*).

57

Існує три підходи до тлумачення **статусу соціології освіти**:
емпіричний - (*соціологія освіти перебуває в межах педагогіки*)
суміжний (*вплив освіти на зміни в соціальній структурі, а навчальний процес – це компетенція педагогіки*)
соціокультурний (*предметом соціології освіти є стан і динаміка соціокультурних процесів у сфері освіти*).

Структура соціології освіти виділяє два напрями:

- *внутрішньоінституційний* – розглядає соціальні аспекти діяльності робітників освіти, педагогічних та учнівських колективів, соціальну структуру та функціонування установ системи освіти; проблеми планування установ управління, взаємодії педагогів та учнів, закономірності соціалізації індивіда в учбовому процесі; соціальне становище та суспільну роль викладачів, вчителів, їх соціально-професійний статус;
- *зовнішньоінституційний* – досліджує соціальні аспекти взаємодії освіти та інших інститутів суспільства: виробництва, науки, культури, політики, структури суспільства.

Існує дві теорії визначення **ролі освіти у суспільстві**:

- **функціональна теорія** (головна функція освіти – передавати цінності пануючої культури, виховувати молодь у дусі конформізму);
- **конфліктна теорія** (боротьба за рівень освіти обумовлена конфліктом між статусними групами, що спричинює соціальну нерівність).

Соціологія освіти оперує закономірностями (найбільш усталеними зв'язками), що діють у галузі освіти та становлять орієнтири і принципи пізнання освітніх процесів. Якщо виходити із специфіки об'єкту і предмету соціології освіти, то передусім слід відмітити характерну для неї функцію – визначення рівня та напряму ціннісного змісту процесів освіти. Освіта в житті людини не самоціль. Вона лише репродукує головні аспекти культурної діяльності в інших сферах діяльності особистості.

2.

Система освіти – це важливий компонент духовного життя суспільства, який пов'язаний з реалізацією процесу розповсюдження знання, яке надбало людство за всю свою історію. Освіта є складним соціальним феноменом, котрий можна аналізувати в різних планах (культурологічному, діяльнісному, технологічному, інституціональному та ін.)

Мета освіти – навчання та виховання гармонійно розвиненої особистості. Основне завдання освіти полягає в розвитку творчого потенціалу особистості, у формуванні здатності сприйняття і реалізації новацій, у поглибленні здібностей навчатися.

58

Освіта як соціальний інститут відповідає за своєчасну і адекватну підготовку людей до повноцінного функціонування в суспільстві через навчання і виховання.

По-перше, соціологія освіти є *підгалуззю соціології культури*, отже без її принципів, настанов та теоретичної бази неможливо здійснити соціологічний аналіз освіти.

По-друге, соціологія освіти є *частиною соціології виховання*, бо навчання як форма виховання орієнтоване на розвиток певних якостей особи у спеціально організованому середовищі з метою підготовки включення особи в діяльність, що становить суспільне буття.

Соціокультурний характер інституту освіти визначається не тільки її предметним змістом, а й соціальною обумовленістю. Людство у своєму прагненні до суспільства, де панує соціальний гуманізм, все більш підходить до змісту **нової парадигми освіти**, в якій головне місце посідає цілісно розвинена особа, творча індивідуальність.

Отже, посилюється і гуманістична компонента освітньої парадигми, бо всесвіт

– це субстанція, що пізнає через людей себе, так і людина, пізнаючи всесвіт, усвідомлює себе саму. Нова парадигма ставить завдання виробити нову культуру пізнання та творчості, а отже, освіти.

Реалізувати гуманістичну компоненту нової освітньої парадигми можна лише у межах інноваційної освітньої стратегії, оновленої методології та філософії освіти. Їм відповідає також усвідомлення нових глобальних цілей освіти як соціокультурного інституту.

3.

Система освіти в суспільстві виконує ряд загальних і соціальних функцій. Функції освіти ще більше підкреслюють її соціокультурну суттєвість.

Загальні функції освіти:

- *практична* – забезпечує практично корисний результат – відтворення різних категорій робітників, культуру виробництва;
- *загальногуманітарна* – забезпечує формування та виховання всебічно розвинутої особистості, яка здатна забезпечити передачу знань, умінь, навичок, цінностей майбутньому поколінню.

Соціальні функції освіти:

- трансляція культури, знань і навичок прийдешнім поколінням;
 - наслідування соціального досвіду і в цілому духовну спадкоємність поколінь;
 - регуляція соціально-планового балансу суспільства;
 - інтеграція науки і виробництва;
- 59
- опосередкований вплив на політичні та національні процеси.

Соціологія досліджує ***систему соціальних принципів***, на яких побудовані освітянські системи сучасності. Такими принципами є:

- загальність освіти;
- безперервність освіти;
- поєднання навчання з вихованням;
- інтенсифікація нагромадження знань;
- полікультурність освіти;
- інституційна рефлексія освітньої системи;
- випереджаючий розвиток освіти;
- інноваційність освіти;
- елітарність освіти;
- формування вільного освітнього середовища.

Таким чином, методологія побудови освітянської системи та спрямованість змісту її головних соціальних функцій визначає соціокультурний характер інституту освіти.

4.

XX століття було століттям безпрецедентних соціальних перетворень та науково-технічних революцій. Вони вплинули і на освітній процес в Україні.

Реформа освіти України – включає інноваційні процеси відносно різних сторін і граней функціонування школи. Відбувається перехід від уніфікованого державного навчання до різноманітності навчання.

Разом з тим фахівці фіксують сьогодні наявність кризових явищ в системі освіти: економічна, політична і духовна криза суспільства знижують престиж освіти і освіченості.

Масштабна криза охопила освіту практично у всіх країнах. Вона має транснаціональний характер та прояви глобальної проблеми сучасності. За даними ЮНЕСКО кількість неписьменних людей у світі перевалила за один мільярд чоловік.

Сьогоднішня класична система освіти в Україні не здатна забезпечити опанування молоддю всієї множини майбутніх соціальних ролей. Освіта ще не знайшла оптимальної форми вирішення проблеми безболісної адаптації молоді до реальної дійсності, подолання девіантної поведінки та маргінального існування.

Сьогодні різко зростає розрив між освітою і культурою. Традиційна освіта та практика навчання дозволяє в основному надбати знання чи способи життя, але не забезпечує в повній мірі надбання духовних цінностей.

Рік у рік зростає відставання освіти від науки.

60

Наука на рубежі XX-го і XXI-го століть кардинально змінилась, вона визнала множину істин, звернулась до етичних пошуків. Освіта ж вступила в застій, вона методологічно і дидактично зупинилась.

Інститут сучасної освіти не зміг подолати і проблеми пригнічення людського у людини. Освіта готує об'єкти соціальної маніпуляції, а не соціальної дії.

Сучасній освіті властивий ще і соціальний та етичний розрив між викладацьким корпусом і студентами та учнями.

Світова практика вважає найважливішим засобом подолання глобальної кризи міжнародні освітянські проекти, державні національні програми розвитку та інновації в освіті.

Шляхами виходу із кризи є демократизація всієї змістовної системи навчання і виховання, гуманізація та інтеграція освітнього процесу, використання нових провідних технологій навчання, збільшення міжнародної освітньої мобільності.

Отже, виховання людини здійснюється в процесі її соціалізації, яка відбувається в соціальному мікросередовищі – в сім'ї, в дошкільній дитячій установі, в школі,

в студентському середовищі, в робочому колективі тощо.

Універсальне утвердження людини в інших людях відбувається двома шляхами: опосередковано (через предмети) і безпосередньо (на рівні спілкування, обміну досвідом, інформацією та ін.). Утвердження людини відбувається і в контексті історії через усі форми соціокультурних зв'язків людини з соціальним середовищем, з духовним надбанням попередніх поколінь.

Освіта надає людині гідність.

Дені Дідро

Тільки освічені люди можуть бути вільними людьми.

Епіктет

Живи так, ніби маєш померти завтра; навчайся так, ніби маєш жити вічно.

Ж. П. Сартр

Питання для проведення дискусій

1. Чому соціологія освіти займає чільне місце в системі соціологічного знання?
2. Яким чином суспільне життя залежить від ефективності функціонування системи освіти?
3. Охарактеризуйте систему освіти в Україні. Чи хотіли би ви щось змінити?
4. У чому полягає суть принципу «випереджаючого розвитку освіти»?

61

Соціологія девіантної поведінки

План вивчення матеріалу

1. Соціологія девіантної поведінки як галузь соціології
2. Соціальні відхилення та їх класифікація
3. Стратегія соціального контролю за девіантною поведінкою індивідумів

Основні поняття і терміни

Соціальна норма, соціальна інтеграція, соціальна патологія, індивідуальні відхилення, масові відхилення, девіація, суб'єкт девіації, об'єкт девіації, теорія девіації, соціальна аномія, мотивація девіації, цілі девіації, кримінальна поведінка, асоціальний тип, соціальна нерівність, соціальний контроль, профілактика девіантної поведінки

1.

Теорія девіантної поведінки зароджувалась і розвивалась як відповідь

суспільствознавців на актуальну проблему - відхилення від встановлених суспільством норм поведінки.

Проблеми соціальних відхилень вивчають кримінологія, правова статистика, соціологія та інші науки.

Концепція поведінки асоціюється з французьким соціологом **Е.Дюркгаймом**, який прагнув пояснити причини порядку та безладу в суспільстві.

Якщо індивід не бажає додержуватись загальних норм, то виникає **аномія**, тобто такий стан суспільства, коли значна частина його членів ставиться негативно або байдуже до зобов'язуючих норм.

Соціологія девіантної поведінки – напрям соціологічної науки, який досліджує, аналізує і прогнозує суспільні явища пов'язані з девіацією (відхиленнями) від норм і правил людської поведінки.

Соціальна патологія – це норми та дезорганізуючі вчинки, які є найбільш стійкими та небезпечними для суспільства та особистості.

Девіація – (*соціальне відхилення*), це вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам або визнаним шаблонам і структурам поведінки.

Девіантна поведінка - це поведінка, яка порушує суттєві соціальні норми, які захищають життєво важливі для суспільства відносини.

62

Соціальною нормою слід розуміти характеристику таких явищ і процесів, що є закономірними для даної суспільної системи, тобто є визнаними шаблонами і стандартами поведінки.

Девіантна поведінка завдає шкоди, тому вона засуджується суспільством.

Хоча в плюралістичному суспільстві девіантна поведінка, з точки зору однієї людини, може вважатися нормальною для іншої людини.

Для того, щоб індивідуальні *негативні відхилення* від норм набули якості соціальних, потрібні деякі *умови*:

- однакова спрямованість таких відхилень у схожих груп людей в однакових умовах;
- близькість або навіть єдність причин, з яких вони виникають;
- наявність певної повторюваності, стійкості названих явищ.

Соціальні відхилення вивчаються:

- на індивідуальному рівні - конкретний вчинок певної людини (або акт діяльності колективу, державної акції в міжнародних

відносинах);

- на масовому рівні – сукупність актів такого роду, що порушують всю систему соціальних норм (*масові протести, революції, війни*)

2.

Головні типи соціальних відхилень класифікуються:

- за суб'єктом поведінки – поведінка індивідуума, що відхиляється від норми (*громадян, посадових осіб, трудових колективів, неформальних соціальних груп*);
- за об'єктом спрямування - проти чого направлені девіантні дії суб'єкта (*предмет, явище, людина, група, клас*);
- по об'єктивній стороні – виявлені прояви, що здійснюються шляхом діяльності або бездіяльності і включають шкідливі наслідки;
- по суб'єктивній стороні – девіантна поведінка характеризується різною мотивацією, різними цілями, різним ступенем передбачення та бажанням можливих наслідків.

Причини девіантної поведінки:

- ***біологічна теорія***
 - причиною девіації є вроджені фізичні особливості (*фізичні риси, які пов'язані із здатністю до злочинності*);
- ***психологічна теорія***
 - девіацію викликають постійні конфлікти, притаманні особистості (*пережиті психологічні травми, особливо в дитинстві*);

63

- ***соціальна теорія***
 - девіація, зокрема самовбивства, відбувається через відсутність норм (*культурні цінності, норми та соціальні зв'язки відсутні, послаблені чи стають суперечливими*);
 - загострюються протиріччя між класами, групами, індивідами і суспільством, відбувається занепад соціальних функцій (*"соціальна аномія" Дюркгайма*).

Всі вищезазначені теорії називають різні причини, що викликають соціальні відхилення. Цих причини може бути багато, і вони змінюються з розвитком суспільства. Щодо постійного, головного джерела девіацій, яке робить це явище об'єктивним і завжди притаманним людському суспільству, то ним виступає соціальна нерівність як нерівні можливості у задоволенні потреб.

Не секрет, що сьогодні в Україні відбувається процес різкого поглиблення соціальної диференціації. Тому і розширюється перелік причин девіантної поведінки у суспільстві. Враховуючи якість, спрямованість та поширення соціальних відхилень у нашій країні постає необхідність посилення стратегії

соціального контролю та розробки шляхів запобігання такому явищу.

3.

Нормативне регулювання відносин - неодмінна ознака будь-якого суспільства. Система цінностей - найважливіший та стабілізуючий елемент суспільства, тому її захист є обов'язковим.

Соціальний контроль – це заходи впливу суспільства у боротьбі з девіантною (негативною) поведінкою індивідумів.

Він класифікується наступним чином:

- *зовнішній контроль*, який здійснюється шляхом покарань та санкцій;
- *внутрішній контроль*, що забезпечується інтеріоризацією соціальних норм і цінностей;
- *побічний контроль* - викликаний ідентифікацією з референтною "законослухняною групою";
- "*контроль*" - який заснований на широкій доступності різноманітних засобів досягнення цілей та задоволення потреб, альтернативних протиправним або аморальним.

Стратегія соціального контролю:

- заміщення, витискання найбільш небезпечних форм соціальної патології суспільно-корисними або нейтральними;

64

- спрямованість соціальної активності у суспільно схваленому, або нейтральному руслі;
- легалізація, відмова від карного чи адміністративного переслідування "злочинств без жертв" (*гомосексуалізм, проституція, алкоголізм і т. п.*);
- створення організацій соціальної допомоги (*суїцидологічна служба, наркологічних служба, геронтологічних служба та ін.*);
- реадптація та реосоціалізація осіб, які опинилися поза громадськими структурами;
- лібералізм та демократизація режиму утримання ув'язнених в колоніях при відмові від примусової праці.

Соціальні відхилення – це не випадкові факти; це процеси, які набули певного стабільного характеру та є властивістю кожної соціальної системи. Тому вміння виявляти причини таких відхилень, знаходити шляхи подолання їх негативних форм повинне бути притаманним кожній сучасній людині. Виявлення причин девіацій, їх форм та наслідків – важливий інструмент

соціального контролю й управління суспільством.

Надзвичайно важливою для кожного суспільства є **профілактика девіантної поведінки**, особливо серед підлітків.

Зрозуміло, що така профілактика мусить опиратися на науково обґрунтований прогноз.

При цьому вона повинна бути поділена на індивідуальну і соціальну.

Поведінка – це дзеркало, в якому кожен показує своє обличчя. **Й. Гете**

Питання для проведення дискусій

1. Який стан суспільства можна класифікувати як аномію?
2. Розкрийте зміст поняття «соціальна патологія».
3. Які наслідки породжує соціальна нерівність?
4. Що таке соціальний контроль і чи вважаєте його достатнім в Україні?
5. Чи потрібна профілактика девіантної поведінки керована суспільством?

Соціологія конфлікту

План вивчення матеріалу

1. Соціологія конфлікту як напрям соціологічного знання
2. Причини та види соціальних конфліктів
3. Шляхи уникнення та подолання конфліктів
4. Політичні конфлікти

Опорні поняття і терміни

Суперечності, конфлікт, соціологія конфлікту, конфліктологія, структура конфлікту, біологічна теорія конфлікту, психологічна теорія конфлікту, соціологічна теорія конфлікту, функції соціального конфлікту, інституціональний конфлікт, інтергруповий конфлікт, інtragруповий конфлікт, соціальне напруження

1.

Соціологія конфлікту – галузь соціології, яка вивчає природу, механізми виникнення та розгортання соціальних конфліктів, а також способи їх попередження та розв’язання.

Конфлікти виникають в усіх сферах людського життя, починаючи з родини, школи, професійної діяльності аж до глобального рівня. Це складне явище вивчається у таких галузях суспільного знання як психологія, історія, політологія, філософія, соціологія та ін.

Проблема дослідження конфлікту набула сьогодні особливого значення. Демократичні перетворення відкрили простір для стихії конфліктів майже в усіх сферах нашого життя. Тому першочерговою потребою нині стало оволодіння науковими методами аналізу, прогнозування та регулювання конфлікту, а також пошук шляхів їх уникнення.

Останнім часом навіть сформувалася самостійна наука – **конфліктологія**, яка досліджує природу, причини, механізми конфліктів у людському суспільстві, а також шляхи їх вирішення.

Провідною ідеєю теми є думка про об’єктивну необхідність конфлікту в громадському житті, про потребу вивчення цього соціального феномену, враховуючи як загальні закони конфліктної поведінки, так і специфічні особливості різних форм конфлікту в яких він реально існує.

Конфлікт – це зіткнення протилежних цілей, позицій, поглядів суб’єктів соціальних взаємодій, які усвідомлюють суперечливість своїх інтересів.

Термін походить від латинського « *conflictus* » - зіткнення.

66

Суб’єкти конфлікту – це конфліктуючі сторони, безпосередні учасники конфлікту, які є основними структурними елементами будь-якого конфлікту.

Учасники конфлікту – це люди, групи, організації, класи, держави, яких так чи інакше торкається конфліктна проблема.

Об’єкт конфлікту – матеріальна, соціальна, політична або духовна цінність з приводу якої виникає протистояння сторін.

Причини конфлікту – джерела конфлікту, які в узагальненому вигляді являють собою несумісність конфліктуючих сторін за умов обмеженості можливостей їх задоволення.

Наслідки конфлікту – важлива характеристика конфлікту, те що залишається після його завершення.

Зрозуміло, що будь-який конфлікт пов’язаний з неприємними відчуттями для його учасників: він викликає незадоволення та погіршення психічного стану, відчуття ворожнечі та ін. Разом з тим він завжди свідчить про наявність певної проблеми і таким чином дозволяє дослідити її та знайти шляхи її вирішення.

2.

Протилежні орієнтації сторін-суб'єктів взаємодії породжують конфлікти, коли інтереси стосуються однієї і тієї ж цілі, яку неможливо реалізувати одночасно, без посягання на інтереси протилежної сторони.

Різностямованість ідеологічних засад зумовлює конфлікти з приводу напрямків політичного, соціально-економічного, духовного розвитку суспільства і держави.

Різновекторність соціально-економічних орієнтацій спричиняє конфлікти, пов'язані з соціально-економічною нерівністю, несправедливим розподілом матеріальних і духовних благ.

Суперечності між елементами соціальної структури обумовлені неузгодженістю цілей та завдань різних рівнів організації суспільства (наприклад: центр – регіони).

Соціально-психологічні та морально-етичні причини зумовлюють конфлікти, пов'язані з незадоволенням окремих індивідів своїм статусом у певному середовищі.

В основу **класифікації конфлікту** наука ставить:

- особливості суб'єкта конфлікту, його носія;
- специфіку сфер суспільства як об'єктивного середовища конфлікту.

За першою ознакою конфлікти поділяються на *міжособистісні, інтер- та інтрагрупові, інституціональні та організаційні*.

За другою ознакою – на *політичні, економічні, культурні, соціальні та побутові конфлікти*.

67

Структура конфлікту передбачає такі елементи:

- суб'єкт конфліктної дії (*особа, група, організація*);
- об'єкт конфлікту (*те, на що спрямовані інтереси суперників*);
- ціль конфліктної поведінки (*вирішити проблему, досягнути компромісу, одержати перемогу, поглибити конфлікт*);
- проблема (*об'єктивна суперечність, пов'язана із змінами*);
- інцидент (*випадок чи провокація, що стає останнім приводом до конфлікту*).

Конфлікт слід розглядати не тільки як фактор руйнування, а й як форму суспільного життя, яка привносить дух суперництва та конкуренції, як засіб прояву протилежних поглядів та підходів, як школу формування консенсусу і компромісу.

Свідоме ставлення до конфлікту, вивчення законів його розвитку та вирішення сприяють надбанню навичок життя в умовах конфліктних суперечностей, перетворенню останніх із стихійної, руйнівної сили у скерований, контрольований процес.

3.

Деякі конфлікти, переходячи в агресивну, чи батальну фазу, набувають особливої гостроти, до них залучається багато людей.

Тому завжди є кращим запобігти конфлікту, або вирішити його в момент його зародження.

Методи запобігання конфліктам

- переведення відкритого зіткнення у конструктивне співробітництво;
- функціональне розведення учасників конфліктної взаємодії, припинення їх спільної діяльності;
- чітке розмежування інтересів і повноважень;
- управління компетенцією конфліктуючих, шляхом підвищення їхніх кваліфікаційних компетентностей.

Методи розв'язання конфліктів – це метод переговорів; метод використання посередництва; метод третейського розгляду.

Управління конфліктами – це цілеспрямований вплив відповідних державних органів, громадських організацій на характер відносин між соціальними суб'єктами:

- уникнення конфліктної взаємодії;
- усунення чи мінімізація причин ймовірних конфліктів;
- коригування поведінки учасників конфлікту у разі їх виникнення.

Стадії розвитку конфлікту
<i>Передконфліктна ситуація</i> – формування внутрішніх та зовнішніх передумов для виникнення конфлікту
<i>Інцидент</i> – безпосереднє зіткнення конфліктуючих сторін, що спричиняє зав'язування конфлікту
<i>Ескалація</i> – наростання ступеня напруги у відносинах конфліктуючих сторін
<i>Кульмінація</i> – найвища точка ескалації, коли напруга переходить у гостру, відкриту форму

Завершення конфлікту – вихід із конфлікту шляхом застосування одного із способів домінування, співробітництва, компромісу, або втечі

Післяконфліктна стадія – сукупність об’єктивних та суб’єктивних наслідків розв’язання конфлікту, що визначають його конструктивний, або деструктивний характер

Напрями розвитку конфліктної ситуації	
Механізм ескалації (зростання інтенсивності конфліктної взаємодії)	Механізм деескалації (зменшення інтенсивності конфліктної взаємодії)
• Поляризація відносин • Застосування тактики примусу, використання силових впливів • Відмова від поступок • Обмеження часу на розв’язання конфлікту • Негативні емоційні переживання	• Несилові методи розв’язання конфлікту • Девальвація цілей • Гетерогенне ставлення до конфлікту • Збільшення витрат на ведення конфліктних дій проти очікуваних • Бажання зберегти попередню структуру відносин

Функції конфлікту бувають позитивними і негативними.

Позитивні:

- розрядка напруженості між конфліктуючими сторонами;
- отримання нової інформації про опонента;
- згуртування у протиборстві із зовнішньою загрозою;
- стимулювання до змін та розвитку;
- зняття синдрому покірності;
- діагностика можливостей опонентів

Негативні:

- великі матеріальні, емоційні витрати на участь у конфлікті;
- погіршення соціально-психологічного клімату у колективі;
- уявлення про переможених як про ворогів;
- надмірне посилення процесів конфліктної взаємодії на загальну шкоду;

- складне відновлення ділових відносин.

4.

Конфлікти, які у суспільстві мають бути вирішені насамперед – це політичні конфлікти, оскільки вони становлять загрозу стабільності економічного і соціального життя держави та її безпеки.

Політичний конфлікт – це зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил з метою реалізувати власні інтереси і цілі, пов'язані, насамперед, з боротьбою за владу, її перерозподілом, а також з політичними перспективами розвитку суспільства.

Щоб вдало розв'язати політичний конфлікт, необхідно чітко визначити його межі, аби запобігти появі додаткових чинників. Учасники політичного конфлікту мають вийти за межі конфліктної ситуації. Вони повинні розглянути її з погляду, який об'єднує обидві сторони - погляду *гуманізму, демократії, прав людини*.

Час розв'язання політичного конфлікту має вирішальне значення. Нехтування ним може призвести до нестабільності і великих втрат як людських так і матеріальних.

Серед *міжнародних конфліктів* розрізняють наступні:

міжнародна криза, регіональна криза, тероризм, громадянська війна і революція, війна міжнародна, світова війна.

Дійовими особами будь якого конфлікту є люди. Але на рівні повсякденної свідомості людини важко збагнути, що як тільки конфлікт досягає рівня суспільства, або держави, починають діяти відповідно до даного рівня закони. Сьогоднішня світова тенденція до демократизації та гуманізації міжнародних відносин нашою хується на серйозні перешкоди.

Тому сучасне співтовариство прагне виробити різні механізми, норми, процедури щодо питань міжнародного життя. До головних напрямів роботи в цій галузі належить створення *всесвітнього державного порядку*.

Якісно нові принципи міжнародних відносин передбачають суверенну рівність держав, незастосування сили або погрози, непорушність кордонів, територіальну цілісність держав, митне врегулювання суперечок, невтручання у внутрішні справи, повагу прав людини і основних свобод, співпрацю держав, сумлінне виконання обов'язків з міждержавного права. Але, на жаль, ще і сьогодні в світі існують держави, які не хочуть цивілізуватись і сприяти всесвітньому державному порядку, держави, що не відійшли від імперських намірів і способів, не відмовились від надання переваги силі над розумом.

Прикладом такої держави є територіальний сусід України - Російська Федерація.

В наш час актуальним завданням соціології конфліктів і всіх прогресивних сил світу слід вважати поширення знань та навиків мирного вирішення суспільних суперечностей серед тих, хто зобов'язаний приймати управлінські рішення, а також серед різних верств населення, безпосередніх учасників конфліктів різного рівня.

Конфлікти неминучі в будь-яких відносинах між людьми.

Х. Букай

Будь-який конфлікт – це конфлікт цінностей.

Ч. Пандіт

Якщо є готовність до конфлікту, то привід для нього завжди знайдеться.

Епікур

В цьому новому світі наймасштабніші та загрозові конфлікти будуть відбуватися між народами, що належать до різних культур.

С. Хантінгтон

Питання для проведення дискусій

1. Які існують різновиди конфлікту у постсоціалістичному суспільстві?
Чи могло би їх не бути?
2. Конфлікт – це виключно негативне явище, чи має він і позитивні прояви?
3. Розкрийте зміст поняття «соціальна напруженість».
Якими є методи її вимірювання.
4. Наведіть приклади конфліктів: міжгрупових, політичних, економічних, міжнаціональних. В чому їх небезпека?

71

Соціологія релігії

План вивчення матеріалу

1. Релігія як соціальне явище
 2. Рівні соціологічного вивчення релігії
 3. Сучасна релігійна ситуація
-

Основні поняття і терміни

Релігія, віровчення, релігійна свідомість, релігійний культ, релігійність, стан релігійності, релігійні відносини, релігійна поведінка, релігійні організації, релігійні інститути, секуляризація, прояви клерикалізму, сакралізація,

1. Релігія виступає об'єктом дослідження багатьох наук, кожна з яких розглядає її під своїм кутом, своїми специфічними методами. Соціологію релігія цікавить як соціальне явище, як важливий структурний компонент суспільства в найрізноманітніших його соціальних проявах і на різних соціальних рівнях.

Предметом соціологічного аналізу може стати як релігія в цілому, так і окремі її елементи: *релігійна свідомість, релігійний культ, релігійні відносини, релігійні організації та інститути тощо.*

Релігійна свідомість вивчається соціологією як соціальний факт, як одна з існуючих систем світогляду, соціальних норм і цінностей в тому аспекті, в якому вона виступає регулятором соціальної поведінки особи, групи, великих мас людей.

Релігія не існує в суспільстві в якомусь ізольованому, самодостатньому стані.

Вона тісно включена в суспільну структуру, переплітаючись і взаємодіючи з іншими сферами і формами життєдіяльності суспільства:

політикою, економікою, культурою, правом, мораллю і т.д.

Цей *вплив релігії на суспільство* і процеси, які в ньому відбуваються, реалізуються через її *інститути*: церкву, релігійні організації, об'єднання віруючих.

А також цей вплив здійснюється через систему організації релігійного культу, релігійну ідеологію і масову релігійну свідомість.

2. Як і інші галузеві соціологічні дисципліни, соціологія релігії досліджує свій об'єкт на двох рівнях: *теоретичному і емпіричному.*

На теоретичному рівні предметом дослідження виступає релігія в цілому як соціальна підсистема, її соціальна природа, місце і роль в суспільстві, соціальні функції та її внутрішня система. Наявні у вітчизняній літературі праці такого плану є синтезом філософського, історичного та соціологічного підходів.

Одним із ключових понять соціології релігії є поняття *секуляризації*.

Під цим поняттям в соціології розуміється процес вивільнення з-під впливу релігії різних сторін і рівнів життєдіяльності суспільства і особи, витіснення релігії з різних сфер суспільного життя.

Спостереження за долею релігії в сучасній Україні та країнах Східної Європи показало, що в конкретних суспільно-історичних обставинах, навпаки,

посилюється вплив релігії, зростає її суспільний престиж і релігійні настрої у масах. Спостерігається **сакралізація** вільних від релігійних санкцій сфер суспільного життя, появляються **прояви клерикалізму**.

На емпіричному рівні соціологічного аналізу релігії предметом дослідження виступають релігійна свідомість і поведінка людей, громадська думка про релігію і церкву, діяльність релігійних інститутів і організацій, а також церковно-громадських рухів, конфесійно орієнтованих політичних партій тощо.

У дослідженні релігійної свідомості важливу роль займає конфесійна структура населення та інтенсивність діяльності релігійних організацій. Ставлення людей до релігії в суспільстві неоднакове, воно може змінюватись упродовж життя під впливом навколишнього середовища, суспільної атмосфери, життєвих обставин, ідеологічного впливу та ін. Тут мають місце і релігійна індеферентність, і нерелігійність, і **атеїзм**.

Соціологію релігії як об'єкт дослідження також цікавить **зв'язок релігійних організацій з оточуючою реальністю**:

- стан, організація і динаміка релігійного життя;
- соціально-політичні і духовно-моральні орієнтації віруючих і духовенства;
- характер зв'язку общини із зовнішнім світом, із світською владою;
- зв'язок з культурними структурами і світом бізнесу .

В багатьох випадках релігійна община виступає для віруючого його безпосереднім соціальним середовищем, перш за все для людей старшого віку, де вони реалізують не лише свою причетність до віри, але й свою соціальну активність, культурно-пізнавальні інтереси, задовільняють потребу в спілкуванні, співчуттях та ін.

3.

У минулі десятиліття, практично впродовж всього періоду перебування України у складі СРСР, релігія в нашій країні перебувала **на грані виживання**.

В Союзі повним ходом ішов процес секуляризації. Атеїзм був перетворений в новий **символ віри**. Життя категорично відкинуло ці надумані схеми. Роки перебудови колишнього Радянського Союзу і події останніх трьох десятиліть незалежності суттєво змінили релігійну ситуацію в українському суспільстві.

Відбулась нормалізація церковно-державних відносин. Українська держава повернула церкві значну кількість колись вилучених у неї храмів, монастирів, церковного майна. Суттєво зріс суспільний престиж релігії і церкви. В суспільній

свідомості набув масового характеру інтерес до релігії і церкви, до їх місця і ролі в історії і культурі народів України, стрімко зріс попит на релігійну літературу.

Сьогодні на *перший план в соціології релігії* виступають три питання:

- ставлення до релігії, розуміння її ролі в історії і сучасному світі, тобто наукове пояснення релігійного феномена;
- світоглядна проблематика, етика, культура, філософське вчення про людину;
- політико-правові проблеми, центральне місце серед яких займає діалог атеїстів і віруючих.

Нині права на свободу світогляду і віросповідання передбачені статтею 35 Основного Закону України. Механізм забезпечення конституційних норм у сфері релігійної політики викладений у Законі "Про свободу совісті та релігійні організації в Україні."

Релігія – це не знання про Бога, релігія – це зустріч з Богом

Така зустріч може бути лише особиста.

Любомир Гузар

Питання для проведення дискусій

1. *Католицизм і православ'я: конфлікти та співпраця.*
2. *Ідея єдиної Української православної церкви: реальність і перспектива.*
3. *Відродження в Україні язичництва: нонсенс чи данина вірі предків?*

74

Економічна соціологія

План вивчення матеріалу

1. Економічна соціологія як галузь наукового пізнання
2. Об'єкт та предмет економічної соціології
3. Функції економічної соціології

Основні поняття і терміни

Економічна соціологія, соціально-економічна система, соціально-економічна політика, соціально-економічні процеси, соціально-економічні закономірності, економічна сфера, економічні інтереси, соціально-економічні відносини,

1.

В умовах проведення економічних реформ вивчення економічної соціології становить нагальну потребу для спеціаліста будь-якого профілю.

Економічна соціологія дозволяє віднайти шляхи ефективного управління людським фактором в умовах ускладнення економічного життя, а також вона допомагає виробити оптимальні взаємовідносини між економічною і соціальною сферами.

Зародження економічної соціології як наукового напрямку відбулось у США в середині 60-х років минулого століття. Основою її появи стали потреби у пошуку шляхів ефективного управління людським фактором в умовах науково-технічного прогресу, розширення масштабів виробництва, ускладнення економічних зв'язків і загострення соціальних суперечностей.

Економічна соціологія – це напрям науки, що інтегрує соціологію і економіку, вивчає дії економічних законів, закономірності розвитку економічних і соціальних відносин, життєдіяльність людей.

Особливу роль у становленні економічної соціології відіграли **М. Вебер, Т. Веблен, Г. Парсон, Н. Смелзер, К. Девіс** та ін. науковці.

Дослідження економічної соціології спрямовувалися на поведінку споживачів товарів, соціальні ролі у дефіцитній економіці, поведінку і стимулювання діяльності господарських керівників, ставлення до економічних реформ, вплив культурних факторів на розвиток економіки, а також систему цінностей людей.

Основні напрями дослідження економічної соціології:

- *теоретико-методологічний* – містить розробку теорії методології і методики вивчення економічної соціології як навчальної галузі;
- *емпіричний напрям* – досліджує ринок, гроші, підприємства, власність, соціальні аспекти різних економічних систем, соціальних груп та політичних інститутів;
- *дослідницький напрям* – вивчає міжгрупові відносини та поведінку різних соціальних груп, конфлікти у ринковій економіці, соціальні функції та процеси.

На початковій стадії економічну соціологію визначали як взаємозв'язок економічної сфери (*виробництво, розподіл, обмін, споживання*) та неекономічної сфери (*політика, культура, етнос, стратифікація сфер, тощо*).

Економічна сфера – це цілісна підсистема суспільства, яка відповідає за виробництво, розподіл, обмін, споживання благ та послуг необхідних для життєдіяльності людей.

Соціальна сфера – це соціум, який впливає на функціонування і розвиток

економіки (соціально-економічні процеси – це зміни в соціальних об’єктах під впливом людського фактору).

Економічна соціологія включає такі основні наукові напрями:

- дослідження статистичних аспектів взаємозв’язків економічної і соціальної сфер;
- вироблення підходу до розвитку економіки як до соціального процесу;
- функціонування і розвиток соціального механізму.

Дані напрями включають:

- теоретико-методологічні дослідження;
- емпіричні дослідження;
- прикладні дослідження.

Теоретичні аспекти економічної соціології являють собою погляди які охоплюють понятійно-категоріальний апарат (судження, висновки, механізми використання економічних законів, закономірності і принципи побудови й розвитку відповідних об’єктів).

Методологічні аспекти – дають можливість формування процедури й прийомів одержання дослідницького матеріалу (статистичні дані, документальні відомості, експертні оцінки, і на цій основі вибір методів теоретичного аналізу, математичного моделювання і експериментування).

Кожному соціумові властива економічна культура.

Вона займає особливе місце в економічній соціології.

Економічна культура – це сукупність соціальних цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки людей і виконують роль *соціальної пам’яті суспільства* – особлива мова цінностей, значення норм, вимог санкцій, засвоєння яких пов’язує нові покоління людей з попередньою історією, створює можливість оволодіння досвідом і його примноженням.

77

У сфері економіки, в соціально-економічних відносинах функціонує вся культура. Таких феноменів культури багато - *рівність, повага, престиж, солідарність, згода, консолідація, порядок.*

2.

Об’єкт економічної соціології		
Соціально – економічні системи		
Економічна сфера організаційні форми	та її	Соціальна сфера та її організаційні форми

Виробництво	Розподіл	Обмін	Споживання	Соціальні послуги	Соціальна допомога
-------------	----------	-------	------------	-------------------	--------------------

Предмет економічної соціології

<i>Теорія економічної соціології</i>	<i>Методологія економічної соціології</i>
Економічні закони Соціально-економічні закономірності Соціально – економічні проблеми Економічні і соціальні процеси	Соціально – економічні відносини Потреби, інтереси, цілі, завдання Взаємозв’язки між економічною і соціальною сферами

Соціально – економічні закономірності і закони	
Пропорційне функціонування і розвиток Ефективність Інтенсивність Продуктивність Науковість	Закон переміни праці Закон вартості Закон вдосконалення життєдіяльності Закон відповідності виробничих відносин розвиткові продуктивних сил

78

3.

Зміст основних функцій економічної соціології

<i>Функції</i>	<i>Зміст функцій</i>
<i>довідкова</i>	Вироблення відомостей про об’єкти, їхню структуру і діяльність
<i>пізнавальна</i>	Визначення результатів обстеження і дослідження організаційної побудови об’єктів економічної соціології та процесів їхньої діяльності

<i>інформаційна</i>	Вироблення відомостей про стан і процеси об'єктів економічної соціології
<i>планова</i>	Надання відповідної форми завданням об'єктів економічної соціології
<i>прогностична</i>	Вироблення і використання передбачень про стан і зміни об'єктів економічної соціології
<i>регулятивна</i>	Застосування механізмів регуляції стану і процесів об'єктів економічної соціології
<i>аналітична</i>	Розчленування процесів і проблем на частини та їх дослідження
<i>пояснювальна</i>	Розкриття певних речей або явищ із вказанням на їхні ознаки властивості
<i>контрольна</i>	Перевірки і оцінки стану і процесів об'єктів економічної соціології

У сукупності спеціальних соціологічних теорій економічна соціологія посідає особливе місце як міждисциплінарна наука. Вона розкриває зв'язок між соціологією і економікою, вивчає мотивацію економічної поведінки, закономірності розвитку економічної і соціальної сфер.

Зв'язок економічної соціології з різними науками дає можливість розгортати конкретні соціологічні дослідження з широкого кола питань та проблем.

Цей зв'язок дає можливість зосереджувати основну увагу на взаємодії соціальних спільностей і груп, які впливають на макроекономічну систему.

----- Проблемно - пошукові питання -----

1. Розкрийте соціальну і економічну сфери соціології економіки.
2. Охарактеризуйте об'єкт і предмет економічної соціології.
3. Що таке економічна культура та яка її роль у житті людини і суспільства?
4. Висвітліть зв'язок економічної соціології з іншими науками.

79

Соціологія праці і управління

----- План вивчення матеріалу -----

1. Предмет соціології праці та управління
2. Людський фактор і його роль у процесі праці

----- Основні поняття і терміни -----

1.

Праця, як цілеспрямована діяльність людей, є водночас найпростішою абстракцією, що виражає найдавніше ставлення людей до природи й один до одного у всіх суспільних формах виробництва.

Праця, як окреме поняття, з'явилося порівняно недавно, а саме тоді, коли виникає відносно розвинена сукупність багатьох видів праці.

Соціологія праці та управління, як одна з галузевих соціологічних теорій займає особливе місце серед наук про працю і має велике значення в підготовці різних фахівців, особливо менеджерів, економістів, інженерів та ін.

Найдоцільніше дати визначення цієї науки таким чином.

Соціологія праці та управління — це галузь соціології, спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає працю, трудову діяльність та поведінку працюючих, вивчає трудовий колектив як специфічну соціальну підсистему суспільства, його соціальні інститути, а також: соціальні спільності у сфері праці, соціально-трудові відносини і процеси та закономірності, форми і методи цілеспрямованого впливу на них.

Предмет науки можна визначити так, що він "поєднує" п'ять складових:

- соціальні верстви;
- соціальні інститути в сфері праці;
- соціально-трудові відносини;
- соціально-трудові процеси;
- соціальне управління ними.

Соціологія праці – це галузь соціологічної науки, яка досліджує, аналізує і прогнозує трудову діяльність як соціальний процес, соціальні фактори підвищення продуктивності праці, вплив науково-технічного прогресу, соціальних умов на ставлення людей до праці.

Суб'єкти праці - це соціальні верстви працівників, які беруть участь у трудовій діяльності і різняться своїм соціальним станом, становищем у трудових колективах. Вони мають різну кваліфікацію, різний досвід, різне соціальне становище, різний рівень і канали здобуття прибутків, нарешті, різні інтереси, які не завжди збігаються.

Соціальна сутність праці – це процес, який здійснюється між людиною і природою:

- людина своєю власною діяльністю опосередковано або безпосередньо регулює

та контролює обмін речей між собою і природою;

- сукупність засобів, методів та прийомів впливу людини на предмет праці являє собою спосіб праці;
- в процесі праці люди вступають у відносини один з одним, поєднуючись певним способом для спільної трудової діяльності.

Соціологія праці і управління вивчає:

- соціальні закономірності взаємодії людей із засобами і предметами;
- механізми дії та форми прояву цих закономірностей у діяльності трудових колективів та особистості;
- комплекс відносин людини і колективу, ставлення їх до праці, її характер і зміст, умови та особливості трудової діяльності;

Мотивація праці – це спонука людини, соціальної групи до активної трудової діяльності, вона пов'язана з матеріальною зацікавленістю, змістом та характером праці, відносинами у трудовому колективі.

Трудовий колектив – це організована спільнота людей, які поєднані між собою конкретним видом трудової діяльності.

Всім без винятку сферам діяльності притаманний механізм управління. Він проникає в них і забезпечує вироблення і застосування способів, методів і форм здійснення визначених змін.

Соціологія управління – це галузь соціології, яка вивчає закономірності, форми та методи цілеспрямованого впливу на соціальні структури та процеси, які мають місце в організаціях та суспільстві, зокрема в трудових колективах.

Соціальне управління – це формування показників соціального розвитку об'єкту, відокремлення в ньому соціальних проблем, розробка та застосування методів їх вирішення.

Сучасна суспільно-політична реальність вимагає нових форм і методів управління, що в першу чергу поєднано з позбавленням від застарілих методів керівництва, від формалізму.

Керівництво трудовим колективом – це персональний вплив осіб, які мають владу на трудову поведінку робітників:

- *адміністративні методи управління* – засновуються на можливості примусу;
- *економічні методи управління* – засновуються на економічних факторах та стимулах;
- *соціально-психологічні методи управління* – засновуються на психологічних чинниках: авторитету керівника, системи ціннісних орієнтацій членів

колективу.

Одним із важливих аспектів удосконалення управління є його кадрове забезпечення.

Стиль керівництва – це упорядковане застосування управлінських методів. Він буває демократичний, або авторитарний.

Способи та процедури оптимізації життєдіяльності людини в умовах взаємозалежності, динаміки та оновлення виробничих та суспільних процесів вивчає спеціально організована галузь знань – **соціальна технологія**.

Отже, соціологія праці та управління – це галузь соціологічної науки, яка досліджує, аналізує і прогнозує трудову діяльність як соціальний процес, соціальні фактори підвищення продуктивності праці, вплив науково-технічного прогресу, соціальних умов на ставлення людей до праці та досліджує засоби і способи управління цими процесами.

Хоча б над тобою було сто вчителів - вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці. **В. Сухомлинський**

Усе, що ти робиш, треба робити добре. **Ф. Бекон**

Життя нічого не дасть тобі без праці. **Горацій**

Праця – найкращий шлях до того, щоб любити життя. **Е. Ронан**

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Чи важливе управління як функція суспільного життя?
2. Яке значення має управління для об'єднання зусиль колективу?
3. Яка роль свідомості і волі керівника у прийнятті рішень?
4. Проаналізуйте таке соціальне явище як безробіття.

III. СОЦІОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Методика і техніка соціологічних досліджень

----- План вивчення матеріалу -----

1. Сутність соціологічних досліджень та їх різновиди
2. Програма соціологічного дослідження
3. Соціологічне опитування
4. Статистичні методи обробки соціологічної інформації

----- Основні поняття і терміни -----

Соціологічне дослідження, предмет дослідження, об'єкт дослідження, респондент, анкета, інтерв'ю, первинна інформація, соціальний факт, соціологічні дані, соціологічний індикатор, соціологічний питальник, перфорація, соціальне явище, експериментальне дослідження, експрес-дослідження, пілотажне дослідження, гіпотеза дослідження, обслідувана сукупність

1.

Визначальний вплив на становлення і розвиток сучасної соціологічної науки мають дослідження. Вони поглиблюють знання людства про сутність явищ соціальної дійсності, допомагають у виробленні засобів наукового управління процесами розвитку суспільства.

Соціологічне дослідження – це складний комплекс програмно упорядкованих науково-теоретичних, методичних та організаційно-технічних засобів, спрямованих на досягнення дослідницьких цілей і завдань.

Соціологічні дослідження суттєво відрізняються між собою залежно від обсягів та складності проблем, а також строків їх проведення.

Однак будь-яке із соціологічних досліджень незалежно від виду проходить кілька взаємопов'язаних етапів:

підготовка, реалізація, аналіз, впровадження результатів.

Соціологічні дослідження потребують надзвичайно високої професійної культури як організаторів так і виконавців. На нинішньому етапі розвитку вітчизняної соціології саме ця проблема є найактуальнішою і недостатньо реалізованою.

Вивчаючи проблеми, протиріччя та тенденції громадського життя у всьому розмаїтті соціологічні ***дослідження дають змогу:***

- поглиблювати уявлення про сутність соціальних процесів та пов'язаних з ними закономірностей;
- збагачувати соціологічну науку новими знаннями;
- формувати конкретні заходи щодо вдосконалення соціальної дійсності.

Поділ соціологічних досліджень на види залежить від ступеня складності, актуальності, мети, потреб замовників, наукової спроможності та ін.

Залежно від завдань дослідження розрізняють на:

- фундаментальні (*спрямовані на виявлення та аналіз соціальних тенденцій, закономірностей розвитку і пов'язані з вирішенням складних проблем суспільства*);
- прикладні (*використовують для вивчення шляхів, форм та засобів вдосконалення діяльності конкретних соціальних об'єктів*);
- комплексні (*проводять здебільшого з міждисциплінарної проблематики, які поєднують у собі елементи фундаментальних та прикладних досліджень*).

Залежно від витрат часу дослідження розрізняють на:

- довгострокові (*від трьох років і більше*);
- середньострокові (*від шести місяців до трьох років*);
- короткострокові (*від двох до шести місяців*);
- експрес-дослідження (*від одного-двох тижнів до одного-двох місяців*).

Щодо об'єкта дослідження розрізняють:

монографічні, порівняльні, трендові та генетичні дослідження.

За типом логічних завдань дослідження бувають:

пошукові, пілотні, експериментальні, проектно-конструкторські.

Класифікація різноманітних соціологічних досліджень не тільки дисциплінує, а й систематизує діяльність дослідників.

Вона збагачує і поглиблює їх методику і програмне забезпечення.

Важливим питанням при проведенні соціологічного дослідження є підготовка **виконавців** (*анкетерів та інтерв'юерів*).

Це мають бути фахівці високого і різного профілю, вони повинні володіти широким науковим кругозором і глибоким знанням реалій життя.

2.

Програма соціологічного дослідження – це науковий документ, який регламентує всі етапи, стадії підготовки, організації та проведення соціологічного дослідження.

Якісний рівень програми багато в чому зумовлює рівень і якість соціологічного дослідження загалом.

До головних компонентів програми відносяться:

- вихідна методологічна парадигма (*світоглядна позиція дослідників*);
- мета дослідження (*об'єднання інтересів вчених і дослідників, стратегічні устремління*);
- предмет та об'єкт соціологічного дослідження;
- завдання дослідження (*основні і допоміжні*);
- понятійно-категорійна структура дослідження;
- моделювання шляхів вирішення досліджуваної проблеми (*сутність процесів і можливість їх реалізації*);
- вироблення гіпотез дослідження;
- планування дослідницьких робіт;
- вироблення методики дослідження;
- забезпечення зв'язку між усіма компонентами програми;
- підготовка звіту (*урахування формальних вимог та реального розкриття одержаної інформації*).

За строками дослідження програми поділяють на:

- довгострокові (*від 3 – до 5 і більше років*);
- середньострокові (*від 1 – до 2 років*);
- короткострокові (*до 1 року*);
- мікро- і мініпрограми (*від декількох днів до кількох місяців*).

За змістом завдань програми поділяють на:

- пізнавальні;
- емпіричні;
- теоретико-прикладні.

Залежно від значимості дослідницьких завдань програми поділяються на:

- програми стратегічного значення;
- програми тактичного рівня;
- оперативні програми.

Ідеальна модель теоретико-прикладних програм має бути представлена двома рівнозначними розділами – емпіричним та теоретичним, що, на жаль, не завжди має місце на практиці.

Єдність наукового і практичного підходів до дослідження повинна знайти своє втілення у постановці центральних питань проблеми, які повинні фіксуватись у програмі.

Створення наукової програми соціологічного дослідження – запорука його успішного проведення на якісно високому рівні.

Побудова програми дослідження являє собою виклад і обґрунтування логіки та методів дослідження об'єкту відповідно до поставлених завдань.

3.

Збирання інформації – процес комунікаційний, кожний його варіант є досить складний вид соціально-психологічного спілкування.

Воно вимагає від дослідника грамотного вибору методу відповідно до обставин і поставлених завдань. А також вимагає знання позитивних і негативних сторін того чи іншого методу.

Найпоширенішим у прикладній соціології є **метод опитування**, який охоплює усне і письмове опитування.

На практиці це опитування виражається у двох формах:

перша - анкетування і друга - інтерв'ювання.

Анкетування може бути індивідуальним і груповим, очним і неочним (*поштове, пресове, телефонне*). Групове опитування широко застосовують у трудових колективах, у навчальних закладах.

Найчастіше в опитуванні в якості робочого інструментарію використовують **соціологічний питальник**. Це система питань, відповіді на які покликані виявити комплексні кількісно-якісні характеристики об'єкту і предмету дослідження.

У соціології всі факти, які використовуються для соціологічного заміру в дослідженнях, називаються *індикаторами*.

Інтерв'ювання рідше застосовується в соціології.

Важливим методом у соціологічному дослідженні виступає **метод спостереження**. Таким способом можна дослідити явища і процеси з відома об'єкту спостереження, або і без його відома.

Для того, щоб первинні дані дослідження можна було використовувати для змістового аналізу і висновків, вони повинні бути певним чином упорядковані та опрацьовані. З цією метою застосовують спеціальні статистичні методи: *групування обчислення узагальнюючих параметрів та коефіцієнтів, кореляційний, кластерний, факторний аналізи та ін.* Суттєвим для одержання надійних, статистично обґрунтованих результатів дослідження є оцінка значущості статистичних показників.

4.

Аналіз результатів дослідження та формулювання висновків відбувається в чотири етапи:

- аналіз результатів дослідження і підготовка попереднього звіту;

- науково-практичне обговорення попереднього звіту, висновків і рекомендацій за підсумками дослідження;
- доопрацювання і затвердження остаточного звіту, висновків і рекомендацій за підсумками дослідження;
- підготовка і затвердження аналітичної довідки за підсумками дослідження для органів управління і зацікавлених сторін.

Головним підсумковим документом соціологічного дослідження є ***Звіт про науково-дослідну роботу***.

Загальними вимогами до цього документу є:

- чіткість і логічність викладу;
- аргументованість основних положень і висновків;
- точність формулювань, конкретність викладу результатів роботи;
- обґрунтованість рекомендацій і пропозицій.

Динамізм суспільного життя, логіка його розвитку вимагають найширшого використання даних конкретних соціологічних досліджень для розробки наукових методів управління соціальними процесами.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення методів збирання й обробки соціологічної інформації.

Тому, що ефективність дослідження залежить не від обсягу зібраної інформації, а від глибини та всебічного аналізу отриманих результатів.

----- Питання для проведення дискусій -----

1. Як здійснюється наукове управління соціальними процесами?
Чи дійове воно ?
2. В чому проявляється аналіз наслідків соціологічного дослідження?
Чи впливає він на досліджуваний процес?
3. Поясніть відмінності у методологічних принципах представників якісного та кількісного підходів. Прихильником якого з них є ви?
4. Доведіть необхідність і доцільність проведення соціального моніторингу.

Нормативна дисципліна «*Соціологія*» передбачає формування у майбутніх спеціалістів системи знань про соціальну систему суспільства, розуміння сутності соціального життя та соціальної структури, а також навичок аналізу соціальних явищ і процесів, соціальної діяльності та поведінки.

Ці завдання, в основному, вирішуються в процесі засвоєння лекційного курсу та опрацюванні питань, що виносяться на семінарські заняття.

Але велика роль у їх вирішенні належить і самостійній роботі студентів над кожною темою.

Запропоновані питання для дискусій мають на меті ініціювати у студентів власні міркування, збудити роздуми, бажання дійти до останніх прояснень, або й самостійно продовжити соціологічну освіту.

Основою при підготовці пропонованого навчального посібника стали ряд посібників з соціології, що відображені у списку використаної літератури.

У посібнику висвітлені теми навчального курсу згруповані у відповідні розділи.

Не всі питання вдалось однаковою мірою вирішити, але автор надіється, що пропонований посібник в певній мірі задовольнить потребу студентів, які вивчають курс соціології в фахових навчальних закладах передвищої освіти.

Використана література

1. *Арцишевський Р.А* (ред.) **Особа і суспільство**. Підручник. – К., 1997
2. *Волович В.І.* (ред.). **Соціологія**. Короткий енциклопедичний словник. - К., 1998
3. *Марчук П.П.* **Соціологія**. Навчальний посібник. -- Т.,1998
4. *Лобанова А.С.* **Соціологія**. Навчально-методичний посібник. – К.Р., 1998
5. *Піча В.М.*(ред.) **Соціологія**. Матеріали до лекційного курсу. – К., 1996
6. *Піча В.М.* **Соціологія**. Загальний курс. – К., 2000
7. *Піча В.М.* (ред.). **Практикум з соціології**. Навчальний посібник. – Л., 2009
8. *Пшеничнюк О.В., Романовська О.В.* **Соціологія**. Навчальний посібник. – К., 2008
9. *Черниш Н.Й.* **Соціологія**. Курс лекцій. Конспект в 6 частинах. – Л., 1996
10. *Черниш Н.Й.* (ред.) **Соціологія**. Навчальний посібник. – К., 2012

Зміст

Передмова	3
I. Загальнотеоретична соціологія	
Соціологія як наука	4
Основні етапи і тенденції розвитку соціологічної науки	9
Особливості розвитку соціологічної науки в Україні	16
Соціологічний аналіз суспільства	22
II. Галузева соціологія	
Соціологія особистості	27
Соціологія сім'ї	32
Соціологія виховання	38
Соціологія молоді	43
Соціологія нації	48
Соціологія культури	52
Соціологія освіти	57
Соціологія девіантної поведінки	62
Соціологія конфлікту	66
Соціологія релігії	72
Соціологія економіки	75
Соціологія праці і управління	80
III. Соціологія досліджень	
Методика соціологічних досліджень	83

Вступ до соціології
Навчальний посібник.
Конспективний виклад.
90 ст.

Літературний редактор: О. Андріяшко

Технічний редактор: М. Мартинюк

Коломийський індустріально-педагогічний фаховий коледж

Коломия
вул. М.Лисенка, 11
2024

Відгуки і пропозиції

